

• دریافت ۱۴۰۰/۱۲/۰۲

• تأیید ۱۴۰۰/۱۲/۱۸

## پژوهشی در مآخذ احادیث تاریخ و صّاف

احمد خاتمی \*

### چکیده

از شاخص‌ترین متون نثر فارسی مصنوع کتاب تجزیه‌الامصار و تجزیه‌العصار مشهور به تاریخ و صّاف تألیف **شرف‌الدین** (شهاب‌الدین) شیرازی معروف به و صّاف‌الحضرة (م. ۷۳۰ هـ.ق.) است. این کتاب که بنابر رسم معهود و نانوشته مؤلفان و مورخان بعد از قرن ششم، مشحون به آیات قرآن، احادیث و اشعار و امثال عربی است. استشهاد به احادیث و استخدام آن‌ها از سوی نویسنده دانشمند برای اثبات مطالب کتاب از برجستگی خاصی برخوردار است که قطعاً خوانندگان کتاب و علاقه‌مندان به مطالعه متون فنی و مصنوع ناگزیرند این احادیث را دریابند و با اطمینان از صحت و وثوق آن‌ها اعتماد بیشتری به کتاب و مؤلف آن پیدا کنند. این مقاله مفصل بر آن است تا با مآخذشناسی احادیث و اعتبار سنجی آن‌ها احادیث معتبر را از اخبار و روایات سست و نادرست تمیز دهد و خواننده متن و صّاف را در درک بهتر یاری رساند. نتیجه تحقیقات نشان می‌دهد که ده‌ها حدیث در تاریخ و صّاف وارد است که غالب آن‌ها در منابع معتبر روایی شیعه و اهل سنت آمده و بعضاً - حتی در موضعی که مؤلف کتاب به حدیث بودن آن‌ها تصریح کرده است - فاقد مآخذ قابل اعتمادند.

واژگان کلیدی: نثر فارسی، تاریخ و صّاف، سبک‌شناسی نثر، مآخذشناسی احادیث و صّاف.

**مقدمه:**

در اواخر قرن پنجم هجری، با نثر ساده‌ای که دنباله نثر سامانی و غزنوی به‌شمار می‌رفت، شیوه‌ای شکل گرفت که در اوایل قرن ششم، سبب تحوّل نثر ساده به نثر فنی شد. سبکی که حدود دو قرن بر نثر فارسی سایه افکند و سرانجام در اواخر قرن هفتم به نثر فنی و مصنوع گرایید و در قرون بعد، نثر فارسی را از راه اعتدال دور کرد. از جمله مؤلفان و مترسّان و مترجمانی که در این تحول سهمی داشته‌اند، پس از **نصرالله منشی** در کلیه و دمنه و **نظامی عروضی** در چهارمقاله و **قاضی حمیدالدین** در مقامات حمیدی و دیگران، **عظامک جوینی** در تاریخ جهانگشای جوینی و **شهاب‌الدین** یا **شرف‌الدین عبدالله بن فضل‌الله شیرازی** معروف به «وصّاف‌الحضرة» (۷۲۸-۶۶۳ ق. ) صاحب کتاب تجزیة الامصار و تجزیة الاعصار مشهور به تاریخ و صّاف است که در ادب فارسی و عربی و در ترسّل و انشاء استاد بود و در شعر فارسی و عربی تبخّری شگفت‌انگیز داشت و تاریخ خود را به سروده‌های خود و دیگران آراست. او که از صاحب‌منصبان و کارگزاران دیوانی ایلخانان فارس بود، در سنّ سی‌وچهار سالگی اقدام به تألیف تاریخ کرد و در سال ۷۰۲ توانست بخشی از تاریخ خود را به پایمردی خواجه بزرگ **رشیدالدین فضل‌الله همدانی** و خواجه **سعدالدین ساوجی**، هنگامی که غازان عازم شام بود، در منزل «عانه» به نظر **غازان خان** برساند و مورد لطف و نواخت او واقع شود. چند سال بعد، یعنی در بیست و چهارم محرم سال ۷۱۲ بخش دیگری از تاریخ خود را (تا پایان جلد چهارم) در سلطانیّه به سلطان **محمد خدا بنده** یا **الجائیو** تقدیم کرد و نظر او را به خود جلب نمود و ملقب به «وصّاف‌الحضرة» شد و مقام «ترخانی» یافت.

تاریخ و صّاف که از زیباترین متون نثر مصنوع فارسی است، به قول نویسنده دنباله تاریخ جهانگشای جوینی است و مشتمل است بر ذکر احوال دولت مغول و دیگر سلاطین و ملوک اطراف در زمان خانیت ایشان از آغاز خروج چنگیزخان تا زمان فتح

بلاد اسماعیلیه به دست هولاکو. در مجموع آنچه تحت عنوان تاریخ و صّاف در دست است حاوی وقایع مابین فتح بغداد (۶۵۶) است تا اواسط سلطنت **ابوسعید بهادرخان** (وفات، ۷۳۶) در پنج جلد.

انگیزه اصلی و صّاف در تدوین تاریخ و صّاف، تألیف کتابی است ذیل تاریخ جهانگشا جوینی که به تعبیر او «جام جهان نمایی معانی» است. او همان گونه که اشاره شد در تبیین مطالب تاریخی خود از آیات و احادیث فراوانی بهره برده است. شیوه به کارگیری آیات و احادیث در تاریخ و صّاف چنان که رسم نثرنویسان فنی و مصنوع قرن هفتم و هشتم است از این قرار است:

- پیوستن آیات و اخبار به رشته نثر، بی هیچ گونه فاصله و کلمه‌ای که عبارت عربی را از نثر فارسی متمایز نماید؛ چنان که گویی، ترکیب عربی، دنباله عبارت فارسی است و این نوع اقتباس از دشوارترین و دقیق‌ترین اقسام آن است.

- اقتباس به طریق تتمیم و تکمیل که بالاترین حد تناسب و ظرافت و دقت در فن اقتباس است. در این نوع اقتباس، استفاده از آیات و احادیث نه فقط از جهت لفظ بلکه از نظر معنی با عبارت فارسی اتصال کامل دارد.

- اقتباس و نقل تمام آیه یا حدیث برای بیان یک کلمه، به طریق ترکیب اضافی. (ر.ک: خطیبی، ۱۳۸۲: ۲۰۱).

### جلد اول

❖ **كُنْتُ كَنَزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ** (ج ۱، ص ۱، س ۵) [۲]<sup>۱</sup>

این خبر بدون اسناد و به عنوان حدیث قدسی با اضافه «**فخلقت الخلق لأعرف**» در کتاب‌های مشارق أنوارالیقین فی أسرار امیرالمؤمنین علیه السلام، ص ۴۱؛ شرح أصول الکافی (لملاصدرا)، ج ۳، ص ۲۲۳؛ الکشف الوافی فی شرح أصول الکافی (للشیرازی)، ص ۴۴۹ و شرح الکافی الأصول و الروضة (للمولی صالح

المازندرانی)، ج ۱، ص ۱۰۷ و با اضافه «فخلقت الخلق لکی أعرف» در دو کتاب روضة المتقین فی شرح من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۷۱۰ و بحار الأنوار، ج ۸۴، ص ۱۹۹ و ۳۴۴ آمده است. این خبر بدون اسناد با متون نزدیک به آن در منابع دیگر نیز وارد شده است.

همچنین این خبر بدون اسناد و به عنوان حدیث قدسی از **رسول الله (ص)** با اضافه «فخلقت الخلق لأعرف» در دو کتاب تفسیر أبی السعود، ج ۲، ص ۱۳۰ و ج ۸، ص ۱۴۵ و تفسیر الالوسی، ج ۲۷، ص ۲۵ و با متن «كنت کنزاً لم أعرف فخلقت خلقاً لأعرف» در کتاب الإحکام از **آمدی**، ج ۱، ص ۱۳ و به عنوان حدیث قدسی با اضافه «فخلقت الخلق لیعرفونی» در کتاب تاریخ ابن خلدون، ج ۱، ص ۴۷۱ آمده است. در کتاب کشف الخفاء، ج ۲، ص ۱۳۲ و تذکرة الموضوعات، ص ۱۱ با متنی متفاوت و با توضیح، به این خبر اشاره شده است.

❖ **وَأَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْعَقْلَ** (ج ۱، ص ۱، س ۵) [۲]

این خبر به صورت مسند و با تفاوت در متن، در خبری بلند از **امام صادق (ع)** در کتاب های المحاسن، ج ۱، ص ۱۹۶؛ الخصال، ج ۲، ص ۵۸۹ و علل الشرائع، ج ۱، ص ۱۱۴ و بدون اسناد و با تفاوت در متن، در خبری بلند از **رسول الله (ص)** در کتاب من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳۶۹ و مکارم الأخلاق، ص ۴۴۲ آمده است. این خبر در منابع دیگر شیعی نیز وارد شده است.

همچنین این خبر بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در دو کتاب تفسیر الرازی، ج ۲۹، ص ۷۴ و الفتوحات المکیة، ج ۲، ص ۳۹۵ و بدون اسناد و با توضیح در کتاب فتح الباری، ج ۶، ص ۲۰۶ و بدون اسناد و با توضیح و اشاره به گونه های خبر در دو کتاب تذکرة الموضوعات، ص ۲۸ و ۲۹ و کشف الخفاء، ج ۱، ص ۲۳۶، ۲۳۷ و ۲۶۳ آمده است.

❖ ما لَا عَيْنُ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ (ج ۱، ص ۳، س [۱۳] [۳])

این عبارت در وصف بهشت و به صورت مسند در خبری بلند از **ابوسعید الخدری** از **رسول الله (ص)** در کتاب الأمالی (للصدوق)، ص ۵۳۷ و ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ص ۵۶ و به صورت مسند در خبری متفاوت از **امام حسن (ع)** از **امام علی (ع)** در کتاب الأمالی (للصدوق)، ص ۵۴۲ و به صورت مسند در خبری متفاوت از **امام علی بن الحسین (ع)** از **رسول الله (ص)** در کتاب تهذیب الأحکام، ج ۶، ص ۱۰۷ آمده است. این عبارت با همین متن و اسناد دیگر در منابع شیعه آمده است.

همچنین این عبارت در وصف بهشت به طرق مختلف و به صورت مسند در اخباری متفاوت از **ابی هریره و سهل بن ساعدی** از **رسول الله (ص)** در کتاب های مسند احمد، ج ۲، ص ۳۱۳، ۳۷۰، ۴۰۷، ۴۱۶، ۴۳۸، ۴۶۲، ۴۶۶، ۴۹۵ و ۵۰۶؛ صحیح البخاری، ج ۴، ص ۸۶، ج ۶، ص ۲۱ و ج ۸، ص ۱۹۷؛ صحیح مسلم، ج ۸، ص ۱۴۳ و المستدرک، ج ۲، ص ۴۱۳ آمده است. این عبارت با این دو سند و دو متن و با اسناد و متن های دیگر مکرراً در منابع عامه وارد شده است.

❖ لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ (ج ۱، ص ۳، س [۲۲] [۴])

این عبارت و عبارت متمم او لَا يَسْعُنِي فِيهِ مَلِكٌ مُقْرَبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ با اندک تفاوتی در متن، از **عمار بن یاسر** در کتاب إعلام الوری، ص ۷۳ وارد شده است. **مجلسی** نیز در بحار، ج ۱۹، ص ۱۸۷ از إعلام نقل نموده است.

این خبر به گونه های مختلف از **عمار** در منابع مختلف، مثل الآحاد و المثانی، ج ۱، ص ۱۴۷، السنن الکبری للنسائی، ج ۵، ص ۱۵۳ آمده و در مسند احمد، ج ۴، ص ۲۶۳، السمندرک، ج ۳، صص ۱۴۱-۱۴۰ و مجمع الزوائد، ج ۹، ص ۱۳۶، با تفاوت در متن وارد شده است. همچنین این عبارت درباره خلوت **رسول الله (ص)** با

خداوند بدون اسناد در دو گونه خبر از **رسول الله (ص)** در کتاب‌های شرح أصول الكافي (الملاصدرا)، ج ۳، ص ۳۸۹؛ شرح الكافي الأصول و الروضة (للمولی صالح المازندرانی)، ج ۳، ص ۱۰۸؛ روضة المتقين فی شرح من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۲۱۸ و ج ۱۳، ص ۸ و بحار الأنوار، ج ۱۸، ص ۳۰۸ و ج ۷۹، ص ۲۴۳ آمده است. همچنین این عبارت بدون اسناد در دو گونه خبر از **رسول الله (ص)** در کتاب های فیض القدير شرح الجامع الصغير، ج ۴، ص ۸؛ تفسیر آلوسی، ج ۲، ص ۷۳ و ج ۵، ص ۱۵۷ و كشف الخفاء، ج ۲، ص ۱۷۳ با توضیحی درباره خبر آمده است.

❖ **عَلَمَاءُ أُمَّتِي كَأَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ** (ج ۱، ص ۳، س ۲۴) [۴]

این خبر بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در کتاب‌های الصراط المستقیم، ج ۱، ص ۱۳۱ و ۲۱۳؛ عوالی اللئالی العزیزة فی الأحادیث الدینیة، ج ۴، ص ۷۷؛ منیة المرید، ص ۱۸۲؛ روضة المتقين فی شرح من لا يحضره الفقيه، ج ۱۴، ص ۲۷۹ و بحار الأنوار، ج ۲۴، ص ۳۰۷ و منابع دیگر شیعی وارد شده است.

همچنین این خبر بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در کتاب‌های فیض القدير شرح الجامع الصغير، ج ۱، ص ۲۱ و ج ۴، ص ۵۰۴ (با نقل قولی در ردّ خبر)؛ كشف الخفاء، ج ۲، ص ۶۴ (با توضیح در مورد خبر)؛ تفسیر الرازی، ج ۱۷، ص ۱۱۵، ج ۱۹، ص ۹۸، ج ۲۷، ص ۱۲۵ و ج ۲۹، ص ۱۴۸ و تاریخ ابن خلدون، ج ۱، ص ۳۲۵ و منابع دیگر عامّه وارد شده است.

❖ **بُعِثْتُ إِلَى الْأَسْوَدِ وَالْأَحْمَرِ** (ج ۱، ص ۴، س ۳) [۴]

این خبر به صورت مسند و مرسل (بدون ذکر واسطه) در خبری از **ابن عباس** از **رسول الله (ص)** در کتاب تفسیر مجمع البیان، ج ۸، ص ۲۱۷ و بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در دو کتاب دعائم الإسلام، ج ۱، ص ۳۳۹ و مناقب آل ابيطالب عليهم السلام، ج ۱، ص ۲۲۹ آمده است.

همچنین این خبر به صورت مسند در خبری از **جابر بن عبدالله از رسول الله (ص)** در کتاب مسند احمد، ج ۳، ص ۳۰۴ و به صورت مسند در خبری از **ابو موسی الأشعری از رسول الله (ص)** در کتاب مسند احمد، ج ۴، ص ۴۱۶ و به صورت مسند در خبری از **ابوذر الغفاری از رسول الله (ص)** در کتاب‌های مسند احمد، ج ۵، ص ۱۴۸؛ سنن الدارمی، ج ۲، ص ۲۲۴ و صحیح ابن حبان، ج ۱۴، ص ۳۷۵ و به صورت مسند از **رسول الله (ص)** به طرق دیگر در منابع عامه وارد شده است.

❖ **أَنَا نَبِيُّ السَّيْفِ** (ج ۱، ص ۴، س ۳) [۴]

عبارت نبی السیف در بعضی منابع شیعی چون کمال الدین و تمام النعمة، ص ۱۸۷ و ص ۱۹۷، در اخباری از شخصی یهودی و شخصی از نصاری با عباراتی دیگر در مورد پیامبر (ص) نقل شده است. اما در منابع معتبر شیعی و عامه مشاهده نشد.

❖ **السَّعِيدُ مَنْ اتَّعَظَ بِغَيْرِهِ وَ مَنْ لَمْ يَعْتَبِرْ بِمَنْ سَبَقَهُ يَعْتَبِرْ بِهِ مَنْ لِحِقَهُ**  
(ج ۱، ص ۸، س ۹) [۵]

در منابع شیعی برای عبارت مذکور منبعی یافت نشد.

اما «السعيد من اتعظ بغيره» بدون اسناد در نامه امام علی (ع) به عمرو بن العاص در کتاب الأخبار الطوال، ص ۱۶۳ آمده است.

وَالسَّعِيدُ مَنْ اتَّعَظَ بِسِوَاهُ. این خبر با عبارت (السَّعِيدُ مَنْ وُعِظَ بِغَيْرِهِ) به صورت مسند در خبری از **سعید بن المسیب از امام سجاد (ع)** در کتاب الکافی، ج ۸، ص ۷۴ و به صورت مسند در خبری از امام صادق (ع) از **رسول الله (ص)** در همان منبع، ص ۸۱ و به صورت مسند در خبری از **أبی صباح الکنانی** از امام صادق (ع) در کتاب من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۴۰۲ وارد شده است.

همچنین این خبر با عبارت **(السعيد من وعظ بغيره)** به صورت مسند در خبری از **عبدالله بن مسعود از رسول الله (ص)** در کتاب سنن ابن ماجه، ج ۱، ص ۱۸ و

کتاب مسند الشهاب، ج ۱، صص ۷۹۸۰ و با همان عبارت به صورت مسند در خبری از عائشة از رسول الله (ص) در کتاب مسند الشهاب، ج ۱، ص ۶۶ و در منابع دیگر نیز آمده است.

❖ **لِكُلِّ قَضَاءٍ جَالِبٌ وَ لِكُلِّ دَرٍّ حَالِبٌ** (ج ۱، ص ۲۲، س ۱۶) [۱۴]

هر چند در متن تاریخ و صاف عبارت را حدیث دانسته و به امام علی (ع) نسبت داده شده است مع الوصف در هیچ یک از منابع معتبر روایی شیعی و عامه دیده نشد.

❖ **وَ كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا** (ج ۱، ص ۳۲، س ۹) [۱۹]

این خبر به صورت مسند در خبری از امام صادق (ع) از رسول الله (ص) در کتاب الکافی، ج ۲، ص ۳۰۷ و به صورت مسند در خبری از هشام بن سالم از امام صادق (ع) در کتاب الأمالی للصدوق، ص ۴۸۸ و به صورت مسند در خبری از امام علی (ع) از رسول الله (ص) در کتاب الخصال، ج ۱، ص ۱۲ آمده است.

همچنین این خبر به صورت مسند در خبری از امام علی بن الحسین (ع) از رسول الله (ص) در کتاب مسند الشهاب، ج ۱، ص ۳۴۲ و به صورت مسند در خبری دیگر از انس از رسول الله (ص) در همان منبع ج ۱، ص ۳۴۳ و به صورت مسند در خبری دیگر از عمر از رسول الله (ص) در کتاب الدعاء (للطبرانی)، ص ۳۲۰ و با توضیح درباره منابع، گونه‌ها و اسناد خبر در کتاب کشف الخفاء، ج ۲، ص ۱۰۷ آمده است.

❖ **وَ بِالْعَدْلِ قَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ** (ج ۱، ص ۳۲، س ۱۰) [۱۹]

این خبر بدون اسناد از رسول الله (ص) در کتاب عوالی اللئالی العزیزة فی الأحادیث الدینیة، ج ۴، ص ۱۰۳ و کتاب التفسیر الصافی، ج ۵، ص ۱۰۷ و منابع دیگر نیز وارد شده است. همچنین این خبر بدون اسناد از رسول الله (ص) در کتاب الفتح السماوی، ج ۳، ص ۱۰۲۰ و کتاب تفسیر البیضاوی، ج ۵، ص ۲۷۳ آمده است.

❖ **وَ بِالْبِرِّ يُسْتَعْبَدُ الْحُرُّ** (ج ۱، ص ۳۵، س ۳) [۲۰]

این خبر بدون اسناد از امام علی (ع) در کتاب‌های مطلوب کل طالب، ص ۷؛ شرح کلمات امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (ع)، ص ۱۰ و شرح مئة کلمة



لأُمیر المؤمنین (ع)، ص ۱۴۱؛ عیون الحکم و المواعظ (للیثی)، ص ۱۸۵؛ نثر اللالیء، ص ۵۴ و نهج الإیمان، ص ۳۷۱ آمده است.

همچنین این خبر بدون اسناد از **امام علی (ع)** در کتاب ینابیع المودة لذوی القربی، ج ۲، ص ۴۱۳ و المناقب (للموفق الخوارزمی) آمده است. در کتاب مناقب منقول از **جاحظ** نیز وارد شده است.

❖ **كَلَّمُوا النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ** (ج ۱، ص ۵۰، س ۲۱) [۳۰]

این عبارت بدون اسناد در خبری از **امام علی (ع)** در دو کتاب نهیة الإحکام (للعامة الحلّی)، ج ۲، ص ۴۱ و تذکرة الفقهاء (للعامة الحلّی)، ج ۱، ص ۱۵۳ آمده است. مأخذی برای خبر مذکور در کتب روایی عامّه یافت نشد.

❖ **لَا تَكُنْ كَالضَّبْعِ تَسْمَعُ بِاللَّدَمِ حَتَّى تُصَادَ** (ج ۱، ص ۵۴، س ۱) [۳۱]

هر چند در متن تاریخ و صاف عبارت مذکور با توجه به قرینه علیه الصلوة والسلام به **پیامبر اکرم (ص)** یا یکی از ائمه معصومین نسبت داده شده است. در منابع معتبر روایی شیعی و عامّه وجود ندارد.

❖ **أُولَئِكَ هُمُ فُزْسَانِي أَنْتَقِمُ بِهِمْ مِمَّنْ عَصَانِي** (ج ۱، ص ۵۶، س ۱۹) [۳۳]

با وجود این که مؤلف تصریح دارد که عبارت مذکور از اخبار ربانی است، مأخذی برای آن یافت نشد.

❖ **أَتْرَكُوا التُّرْكَ** (ج ۱، ص ۶۲، س ۵) [۳۶]

این خبر با عبارت «تارکوا التترک» به صورت مسند در خبری از **امام صادق (ع)** از پدرانش (ع) از **رسول الله (ص)** در کتاب علل الشرایع، ج ۲، ص ۳۹۲ و به صورت مسند در خبری دیگر از **حذیفة بن الیمان** از **رسول الله (ص)** در کتاب الأمالی للطوسی، ص ۶ آمده است.

همچنین این عبارت به صورت مسند در خبری از **ابن مسعود** از **رسول الله (ص)** در کتاب المعجم الأوسط، ج ۶، ص ۷ و المعجم الكبير، ج ۱۰، ص ۱۸۱ و

به صورت مسند در خبری از معاویة بن ابی سفیان از رسول الله (ص) در کتاب المعجم الكبير، ج ۱۹، ص ۳۷۵ و به صورت مسند در خبری از ذی کلاع از رسول الله (ص) در کتاب الأحاد والمثانی، ج ۵، ص ۲۲۵ و با توضیح درباره منابع، گونه‌ها و اسناد خبر در کتاب کشف الخفاء، ج ۱، ص ۳۸ آمده است. این خبر در منابع دیگر شیعی نیز وارد شده است.

❖ مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يُرْحَمُ (ج ۱، ص ۱۰۹، س ۱۴) [۶۳]

این خبر به صورت مسند در خبری از امام باقر (ع) از رسول الله (ص) در دو کتاب تهذیب الأحكام، ج ۱، ص ۳۲ و الإستبصار فی ما اختلف من الأخبار، ج ۱، ص ۲۶۷ و به صورت مسند در خبری دیگر از عائشة از رسول الله (ص) در کتاب الأمالی للطوسی، ص ۳۸۸ و به صورت مسند در خبری دیگر از جابر بن عبد الله الانصاری از رسول الله (ص) در کتاب عوالی اللثالی العزیزة فی الاحادیث الدینیة، ج ۱، ص ۱۲۲ و بدون اسناد از رسول الله (ص) در کتاب من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳۸۰ آمده است.

همچنین این خبر به طرق مختلف و به صورت مسند در اخباری شبیه به هم از ابی هریره از رسول الله (ص) در کتاب‌های مسند احمد، ج ۲، ص ۲۴۱، ۲۶۹ و ۵۱۴؛ صحیح البخاری، ج ۷، ص ۷۵ و صحیح مسلم، ج ۷، ص ۷۷ و به صورت مسند در خبری از جریر بن عبد الله از رسول الله (ص) در کتاب مسند احمد، ج ۴، ص ۳۶۵ و به صورت مسند از جریر بن عبد الله از رسول الله (ص) در کتاب صحیح البخاری، ج ۷، ص ۷۸ آمده است.

❖ كَمَا تَكُونُونَ يُؤَلَّى عَلَيْكُمْ (ج ۱، ص ۱۱۰، س ۱) [۶۳]

برای این خبر مأخذی در منابع شیعی یافت نشد. اما این خبر بدون اسناد از رسول الله (ص) در کتاب جامع الصغیر، ج ۲، ص ۲۹۴ و منقول از مسند الفردوس دیلمی به صورت مسند از ابی اسحاق السبعی مرسلا (بدون ذکر واسطه) از

**رسول الله (ص)** در کتاب کنز العمال، ج ۶، ص ۸۹ و با توضیح در مورد گونه‌های اسناد و خبر در کتاب کشف الخفاء، ج ۲، ص ۱۲۶ و کتاب فیض القدير شرح الجامع الصغير، ج ۵، ص ۶۰ آمده است.

❖ **مَا يَزَعُ السُّلْطَانُ أَكْثَرُ مِمَّا يَزَعُ الْقُرْآنُ** (ج ۱، ص ۱۱۰، س ۳) [۶۳]

این عبارت به‌عنوان قول در کتاب کمال‌الدین، ج ۱، ص ۵ وارد شده است.

این عبارت به‌عنوان حدیث در کتاب تاج العروس، ج ۵، ص ۵۴۰، لسان العرب، ج ۸، ص ۳۹۰ و النهاية فی غریب الحدیث، ج ۵، ص ۱۸۰ و با بدل **(السلطان)** به **(الإمام)** به‌صورت مسند از **مالک از عثمان بن عفان** در کتاب تفسیر القرطبی، ج ۶، ص ۳۲۵ وارد شده است.

❖ **وَ خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا** (ج ۱، ص ۱۱۰، س ۵) [۶۳]

این خبر به‌صورت مسند در خبری نسبتاً طولانی به حضرت **موسی بن جعفر (ع)** منسوب است که فرمود: **خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا** [اوساطها] (در کافی، ج ۶، ص ۵۴۰)، این خبر با عبارات دیگر در کتاب الارشاد، ج ۲، ص ۲۳۴ و منابع دیگر شیعی وارد شده است.

همچنین این خبر در کتاب‌های بدائع الصنائع، ج ۱، ص ۲۳، المبسوط، ج ۳، ص ۱۶۵ و المحصول، ج ۴، ص ۶۵ بدون اسناد از **رسول الله (ص)** با لفظ «اوسطها» در آخر آمده، و در سبیل الهدی و الرشاد، ج ۲، ص ۹۶ و دستور معام الحکم، بدون اسناد از **امام علی (ع)** است، و در المنصف للكوفی، ج ۸، ص ۲۴۶، به‌صورت مسند از **مطرف**، در کشف الخفاء، ج ۱، ص ۳۹۱ با توضیح راجع به طرق نقل آن و در الدر المنثور، ج ۴، ص ۲۰۸، به‌صورت مسند از **أبی قلابة**، با لفظ «اوسطها» وارد شده است.

❖ **الْمُؤْمِنُ حَتَّى فِي الدَّارَيْنِ** (ج ۱، ص ۱۳۹، س ۱) [۷۹]

این خبر بدون اسناد و راوی و به‌عنوان روایت فقط در کتاب مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، ج ۳، ص ۳۰۷ وارد شده است.

❖ **لَوْ كَانَ الْجَنَّةُ فِي السَّمَاءِ فَهِيَ فَوْقَ دِمَشْقٍ وَ لَوْ كَانَتْ فِي الْأَرْضِ فَهِيَ دِمَشْقُ** (ج ۱، ص ۱۴۶، س ۱۲) [۸۴]

هر چند مؤلف کتاب این عبارت را صراحتاً منسوب به پیامبر اکرم (ص) دانسته است لیکن در هیچ یک از منابع روایی شیعه و عامّه نیامده است.

❖ **سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي** (ج ۱، ص ۱۵۶، س ۱۷؛ ج ۵، ص ۱۲، س ۶) [۹۰]

این خبر به صورت مسند در دو خبر از امام صادق (ع) از رسول الله (ص) در دو کتاب الکافی، ج ۱، ص ۴۴۳ و تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۲۸۰ و در دو خبر دیگر از امام علی (ع) از رسول الله (ص) در دو کتاب تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۲۹ و تأویل الآیات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة، ص ۶۰۸ وارد شده است.

همچنین این خبر به صورت مسند از ابی هریره از رسول الله (ص) در کتاب های مسند احمد، ج ۲، ص ۲۴۲؛ صحیح مسلم، ج ۸، ص ۹۵؛ مسند الحمیدی، ج ۲، ص ۴۷۸؛ کشف الخفاء، ج ۲، ص ۶۴ (با توضیح در مورد گونه های خبر) و مسند ابی یعلی الموصلی، ج ۱۱، ص ۱۶۹ وارد شده است. البته این خبر در متون مختلف با این اسناد و اسنادی دیگر، به وفور در منابع عامّه وارد شده است.

❖ **أَمَّا تُرِيدُ وَ أُرِيدُ وَ لَا يَكُونُ إِلَّا مَا أُرِيدُ** (ج ۱، ص ۱۶۲، س ۱۷) [۹۳]

این متن در خبری قدسی با عبارت «...یا داود ترید و اُرید و لا یكون الا ما اُرید...» و به صورت مسند از اصبع بن نباتة از امام علی (ع) در کتاب التوحید، ص ۳۳۷ و بدون اسناد با اندک تفاوتی در متن در کتاب مسکن الفؤاد عن فقد الأحبة و الأولاد، ص ۱۲ و ص ۸۶ آمده است. برای این خبر در منابع عامّه مأخذی یافت نشد.

❖ **إِذَا لَمْ يَكُنْ مَا تُرِيدُ فَأَرَدْ مَا يَكُونُ** (ج ۱، ص ۱۸۱، س ۶) [۱۰۳]

این خبر بدون اسناد از امام علی (ع) در دو کتاب عیون الحکم و المواعظ (للیثی)، ص ۱۳۴ و غرر الحکم و درر الکلم، ص ۲۸۵ آمده است. برای این خبر در منابع روایی عامّه مأخذی یافت نشد.

❖ **وَالْأُمُورُ مَرْهُونَةٌ بِأَوْقَاتِهَا** (ج ۱، ص ۱۸۳، ۱۸؛ ج ۴، ص ۳۰۰، س ۱۲) [۱۰۵]  
این خبر بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در کتاب عوالی اللئالی العزیزة فی الأحادیث الدینیة، ج ۱، ص ۲۹۳ و به نقل از آن در کتاب بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۱۶۵ آمده است.

❖ **تَدَارِكُ فِي آخِرِ الْعُمُرِ مَا فَاتَكَ فِي أَوَّلِهِ** (ج ۱، ص ۱۹۲، س ۳) [۱۰۹]  
شبهه این خبر بدون اسناد از **امام علی (ع)** با این عبارت «تدارک فی آخر عمرک ما أضعته فی أوله تسعد بمنقلبک» در دو کتاب عیون الحکم و المواعظ (الیثی) و غرر الحکم و درر الکلم، ص ۳۲۴ وارد شده است.

**ابومنصور ثعالبی** (متوفی ۴۲۹ ق.) آن را به عنوان مثل ذکر کرده است. در منابع معتبر عامه مأخذی برای آن یافت نشد.

❖ **حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ** (ج ۱، ص ۲۱۵، س ۶) [۱۲۴]  
این عبارت در خبری مسند از **سلیمان فارسی** از **رسول الله (ص)** در کتاب عوالی اللئالی العزیزة فی الأحادیث الدینیة، ج ۱، ص ۲۷ و بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در دو کتاب مجموعه ورام، ج ۱، ص ۱۲۸ و ارشاد القلوب، ج ۱، ص ۲۱ و به صورت مسند از **درست بن ابی منصور** از مردی (بدون نام) از **امام صادق (ع)** در کتاب الخصال، ج ۱، ص ۲۵ و در خبری به صورت مسند از **محمد بن مسلم بن شهاب** از امام علی بن الحسین (ع) در کتاب الکافی، ج ۲، ص ۱۳۰ و ۱۳۱ و بدون اسناد از امام علی (ع) در دو کتاب عیون الحکم و المواعظ (الیثی)، ص ۲۳۱ و غرر الحکم و درر الکلم، ص ۳۴۸ وارد شده است.

این خبر منقول از **شعب بیهقی** به صورت مسند در خبری از **حسن بصری** از **رسول الله (ص)** در دو کتاب الدر المنثور، ج ۶، ص ۳۴۱ و کشف الخفاء، ج ۱، ص ۳۴۴ (با توضیح در مورد گونه های خبر) و به صورت مسند در خبری از **یحیی بن سعید** از **عیسی (ع)** در دو کتاب البدایة و النهایة، ج ۲، ص ۱۰۵ و تاریخ مدینة دمشق، ج ۴۷، ص ۴۲۸ وارد شده است.

## ❖ وَالصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الْأُولَى (ج ۱، ص ۲۲۴، س ۱) [۱۲۸]

این خبر به صورت مسند در خبری از انس بن مالک از رسول الله (ص) در کتاب مستدرک الوسائل، ج ۲، ص ۴۸۸ منقول از کتاب التغازی، ص ۲۲ و در خبری دیگر به صورت مسند از یحیی بن خالد از رسول الله (ص) در کتاب مسکن الفؤاد عند فقد الأحبة والأولاد، ص ۱۰۹ و بدون اسناد از رسول الله (ص) در کتاب المجازات النبویة، ص ۳۲۶ و منابع دیگر آمده است.

مثل این خبر به صورت مسند از انس بن مالک از رسول الله (ص) در کتاب های مسند احمد، ج ۳، ص ۲۱۷؛ صحیح بخاری، ج ۲، ص ۸۴؛ صحیح مسلم، ج ۳، ص ۴۰ و سنن ابن ماجه، ج ۱، ص ۵۰۹ و نیز مثل آن در خبری دیگر به صورت مسند از انس بن مالک از رسول الله (ص) در کتاب صحیح بخاری، ج ۲، ص ۷۹ و کشف الخفاء، ج ۱، ص ۲۱۴ (با توضیح در مورد گونه های خبر) و در منابع دیگر وارد شده است.

## ❖ دَعِ الْقُلُوبَ تَقَرَّرْ (ج ۱، ص ۲۲۹، س ۳) [۱۳۱]

برای این خبر سندی در منابع شیعی یافت نشد. اما این عبارت در خبری منقول از الذیل ابو موسی به صورت مسند از سدره السملی از رسول الله (ص) در مکالمه ای با اصیل خزاعی در کتاب الاصابة ابن حجر، ج ۱، ص ۲۴۴ و کتاب کنز العمال، ج ۱۲، ص ۲۱۰ وارد شده است. البته منبع اول به گونه های مختلف خبر نیز اشاره دارد و در کنز العمال به صورت بریده آمده است. همچنین به صورت مسند و غیر مسند به دو گونه از خبر در کتاب کشف الخفاء، ج ۱، ص ۳۴۶ اشاره شده است. این خبر به عنوان حدیث اصیل خزاعی در کتب دیگری چون اکمال الکمال، ج ۱، ص ۱۱۲؛ لسان العرب، ج ۱۳، ص ۴۷۴ و النهایة فی غریب الحدیث، ج ۱، ص ۸۷ نیز وارد شده است.

### جلد دوم

❖ **مَنْ تَشَبَهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ** (ج ۲، ص ۲۲، س ۸) [۱۵۸]

این خبر بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در کتاب عوالی اللئالی العزیزة فی الأحادیث الدینیة، ج ۱، ص ۲۹۳ آمده است.

این خبر به صورت مسند در خبری از **عبدالله بن عمر** از **رسول الله (ص)** در کتاب مسند احمد، ج ۳، ص ۵۰ و ۹۲ و تاریخ مدینة دمشق، ج ۶۷، ص ۲۵۷ و به صورت مسند در خبری از حذیفة از **رسول الله (ص)** در کتاب المعجم الاوسط، ج ۸، ص ۱۷۹ و مسند الشامیین، ج ۳، ص ۹۴ و با توضیح در مورد گونه‌های خبر در کتاب کشف الخفاء، ج ۲، ص ۲۴۰ آمده است. البته این خبر با این دو سند و اسنادی دیگر مکرر در منابع دیگر وارد شده است.

❖ **إِنَّ لِلَّهِ مَلَكًا يَسُوقُ الْأَهْلَ إِلَى الْأَهْلِ** (ج ۲، ص ۵۳، س ۷) [۱۷۶]

در منابع شیعی برای این خبر منبعی یافت نشد.

این عبارت بدون اسناد و بدون ذکر گوینده و راوی در دو کتاب تفسیر الالوسی، ج ۱۸، ص ۱۳۱ و تفسیر ابی السعود، ج ۶، ص ۱۶۷ وارد شده است.

❖ **السَّعِيدُ مَنْ سَعِدَ فِي بَطْنِ أُمَّه** (ج ۲، ص ۷۷، س ۲۳) [۱۹۰]

در کتاب التوحید، ص ۳۵۶ عبارت مذکور به عنوان کلام نبوی مورد سوال از حضرت **موسی بن جعفر (ع)** قرار گرفته است.

همچنین این خبر به صورت مسند در کتاب المعجم الاوسط، ج ۳، ص ۱۰۷ و بدون اسناد در کتاب‌های تأویل مختلف الحدیث، ص ۱۳ و الجامع الصغیر، ج ۲، ص ۶۸ و منابع دیگر آمده است.

❖ **أَدَّبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي** (ج ۲، ص ۹۱، س ۲۳) [۱۹۹]

این خبر بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در کتاب تفسیر مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۸۶ و منقول از آن در کتاب تفسیر نور الثقلین، ج ۵، ص ۳۹۲ و بحار الانوار، ج ۱۶، ص ۲۱۰ و ج ۶۸، ص ۳۸۲ نقل شده است.

همچنین این خبر به صورت مسند در اخباری از امام علی (ع) از رسول الله (ص) در کتاب کنز العمال، ج ۷، ص ۲۱۴ و با توضیح در مورد گونه‌های اسناد و خبر در کتاب کشف الخفاء، ج ۱، ص ۷۰ و کتاب فیض القدير شرح الجامع الصغیر، ج ۱، ص ۲۹۱ و در منابع دیگر نیز وارد شده است.

❖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَذِّبُ الْعَامَّةَ بِعَمَلِ الْخَاصَّةِ حَتَّى يَرَوْا الْمُنْكَرَ بَيْنَ ظَهْرِهِمْ وَهُمْ بَادِرُونَ أَنْ يَنْكِرُوهُ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَذَابُ اللَّهِ الْعَامَّةَ وَالْخَاصَّةَ (ج ۲، ص ۱۲۲، س ۲۰) [۲۱۷]

مثل این خبر به صورت مسند از مسعدة بن صدقه از امام صادق (ع) از امام علی (ع) در دو کتاب علل الشرایع، ج ۲، ص ۵۲۲ و ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ص ۲۶۱ و منقول از هر دو در کتاب وسائل الشیعة، ج ۱۶، ص ۱۳۵ وارد شده است. همچنین این خبر به صورت مسند از عدیین عمیره از رسول الله (ص) با اندک تفاوتی در متن در کتاب‌های مسند احمد، ج ۴، ص ۱۹۲؛ المعجم الکبیر، ج ۱۷، ص ۱۳۸؛ مسند المبارک، ص ۴۲ و ذیل تاریخ بغداد، ج ۱، ص ۱۵۹ و منابع دیگر آمده است.

❖ قَالَ: الْأَجَالُ؛ قِيلَ فَمَا أَبْعَدُ شَيْءٍ؟ قَالَ: الْأَمَلُ. وَقَالَ - عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنَّ الْأَمْثَالَ قَاطِعَاتٌ لِلْأَمْثَالِ وَاللَّيَالِي مُذْنِبَاتُ الْأَجَالِ (ج ۲، ص ۱۳۳، س ۲۱) [۲۲۴]

قسمت اول عبارت تا «الامل» مربوط به گفتگویی است با خالد بن یزید که اصل آن در کتاب تاریخ الاسلام، ج ۶، ص ۵۷ آمده است.

اما قسمت دوم یعنی از «و قال» تا آخر، سخن رسول الله (ص) است و قسمتی از یک روایت است.

مثل این خبر به صورت مسند در خبری از ابن عباس از رسول الله (ص) در کتاب اعلام الدین فی صفات المؤمنین، ص ۳۳۵ و بدون اسناد در خبری از رسول الله (ص) در کتاب ارشاد القلوب، ج ۱، ص ۴۸، نیز آمده است. مآخذ این خبر در منابع عامه یافت نشد.



❖ **صَوَابُ الرَّأْيِ بِالذُّوْلِ وَيَذْهَبُ بِذَهَابِهَا** (ج ۲، ص ۱۳۶، س ۸) [۲۲۵]

این خبر بدون اسناد از **امام علی (ع)** در کتاب عیون الحکم و المواعظ (الیثی)، ص ۳۰۳ و با این عبارت «صواب الرأی بالدول یقبل باقبالها و یذهب بذهابها» بدون اسناد از **امام علی (ع)** در کتاب نهج البلاغه صبحی صالح، ص ۵۳۴. و دیگر منقول از نهج البلاغه آمده است. برای این خبر مأخذی در منابع عامه یافت نشد.

❖ **ظَمَاءُ الْمَالِ أَشَدُّ مِنْ ظَمَاءِ الْمَاءِ وَ شَحِيحٌ غَنِيٌّ أَفْقَرُ مِنْ فَاقِيْرٍ سَخِيٍّ** (ج ۲، ص ۱۳۷، س ۱۴) [۲۲۶]

قسمت اول این خبر بدون اسناد از **امام علی (ع)** در کتاب نثر اللالی، ص ۸۴ و قسمت دوم نیز بدون اسناد از **امام علی (ع)** در همان منبع، ص ۷۶، آمده است. اما مأخذی برای این خبر در منابع عامه یافت نشد.

❖ **شَرُّ الْمَكَاْسِبِ كَسْبُ الرَّبَا** (ج ۲، ص ۱۳۸، س ۱) [۲۲۶]

این خبر بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در کتاب من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳۷۷ و به صورت مسند در خطبه‌ای از **رسول الله (ص)** در کتاب تفسیر القمی، ج ۱، ص ۲۹۱ آمده است و نیز با اندک تفاوتی به صورت مسند از **رسول الله (ص)** در خبری در دو کتاب الکافی، ج ۸، ص ۸۲ و الامالی للصدوق، ص ۴۸۸ وارد شده است.

همچنین در خبری به صورت مسند از **عبدالله بن مسعود** از **رسول الله (ص)** در کتاب تاریخ مدینه دمشق، ج ۳۳، ص ۱۷۹ و نیز در خبری به صورت مسند از **عقبة بن عامر الجهنی** از **رسول الله (ص)** در همان منبع، ج ۵۱، ص ۲۴۰ و ۲۴۱ و بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در دو کتاب الجامع الصغیر، ج ۱، ص ۴۱۴ و فیض القدیر و شرح الجامع الصغیر، ج ۲، ص ۲۲۳ با توضیح در مورد اسناد و منابع خبر، آمده است.

❖ **إِنَّ لَكَ مِنْ مَالِكَ مَا أَكَلْتَ فَافْتَيْتَ أَوْ لَبَسْتَ فَابْتَلَيْتَ أَوْ تَصَدَّقْتَ فَابْتَقَيْتَ وَ مَسْوِي ذَلِكَ فَلْيَغْيِرْكَ** (ج ۲، ص ۱۳۹، س ۱۹) [۲۲۷]

مانند این خبر به صورت مسند در خبری از **رسول الله (ص)** به دو گونه در دو کتاب **الأمالی للطوسی**، ص ۵۱۹ و **مجمع البیان**، ج ۱۰، ص ۴۳۲ آمده است. همچنین مانند آن بدون اسناد در خبری از **رسول الله (ص)** به سه گونه در دو کتاب **مصباح الشریعة**، ص ۸۴ و **مجموعه ورام**، ج ۱، ص ۱۳۰ و ۱۵۶ وارد شده است. همچنین مانند این خبر به صورت مسند در خبری از **رسول الله (ص)** به گونه های مختلف در کتاب های **مسند احمد**، ج ۴، ص ۲۴ و ۲۶؛ **صحیح مسلم**، ج ۸، ص ۲۱۱؛ **سنن الترمذی**، ج ۴، ص ۴ و ج ۵، ص ۱۱۷ و **سنن النسائی**، ج ۶، ص ۲۳۸ آمده است.

❖ **أَكْرَمُوا عَمَّتِكُمْ النَّخْلَةَ فَإِنَّهَا خُلِقَتْ مِنْ بَقِيَّةِ طِينَةِ آدَمَ (ج ۲، ص ۱۴۰، س [۲۲۸] (۱۷)**

مثل این خبر بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در کتاب **طب النبی**، ص ۲۶ و منقول از آن در کتاب **مستدرک الوسائل**، ج ۱۶، ص ۳۹۱، آمده است. بخشی از خبر بدون اسناد در دو کتاب **بحار الانوار**، ج ۵۷، ص ۱۸۱ (با اشاره به راوی) و **رجال الکشی**، ج ۲، ص ۵۰۲ (بدون اشاره به راوی) آمده است.

مثل این خبر در اخباری نزدیک به هم و به صورت مسند از **امام علی (ع)** از **رسول الله (ص)** در کتاب های **الکامل**، ج ۶، ص ۴۳۱؛ **تاریخ مدینة الدمشق**، ج ۷، ص ۳۸۲ و ج ۷۰، ص ۹۲؛ **کشف الخفاء**، ج ۱، ص ۱۷۱ (با توضیح در مورد خبر و گونه های آن) و **مسند ابی یعلی الموصلی**، ج ۱، ص ۳۵۳ و منابع دیگر وارد شده است.

❖ **مَنْ حَجَّ الْبَيْتَ خَالِصاً مُخْلِصاً وَ لَمْ يَزُفْ وَ لَمْ يَفْسُقْ خَرَجَ مَنْ ذُنُوبِهِ كَيَوْمٍ وَ لَدَتْهُ أُمُّهُ (ج ۲، ص ۱۶۰، س [۲۴۰] (۲۰)**

مثل این خبر بدون عبارت «خالصاً مخلصاً» به طریق مؤلف از **محدثان** و با حذف اسناد از **رسول الله (ص)** در کتاب **عوالی اللالی العزیزة فی الأحادیث الدینیة**، ج ۱،

ص ۴۲۶ و ج ۲، ص ۹۲ و منقول از نقل اول در کتاب مستدرک الوسائل، ج ۸، ص ۴۱، آمده است.

همچنین مثل این خبر بدون عبارت «خالصاً مخلصاً» به طرق مؤلفین و به صورت مسند از **ابی هریره از رسول الله (ص)** در کتاب‌های مسند احمد، ج ۲، ص ۲۴۸، ص ۴۱۰، ص ۴۸۴ و ۴۹۴؛ صحیح بخاری، ج ۲، ص ۲۰۹؛ صحیح مسلم، ج ۴، ص ۱۰۷ و سنن ابن ماجه، ج ۲، ص ۹۶۵ آمده است. مثل این خبر بدون عبارت «خالصاً مخلصاً» در منابع دیگر نیز آمده است.

❖ **النَّاسُ عَلَى دِينِ مُلُوكِهِمْ** (ج ۲، ص ۱۶۳، س ۱۰) [۲۴۱]

این خبر بدون اسناد در کتاب کشف الغمّة، ج ۲، ص ۲۱ وارد شده است و مؤلف آن را هم حدیث دانسته و هم مثل.

این خبر بدون اسناد در تذکرة الموضوعات، ص ۱۸۳ وارد شده است و مؤلف آن را ضمن توضیحاتی حدیث ندانسته است.

❖ **رَأْسُ الْعَقْلِ بَعْدَ الْإِيمَانِ بِاللَّهِ مُدَارَاةُ النَّاسِ** (ج ۲، ص ۱۷۴، س ۸) [۲۴۷]

این خبر بدون اسناد در خبری از **رسول الله (ص)** در کتاب تحف العقول، ص ۴۲ و منقول از آن در کتاب بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۱۴۵ آمده است.

همچنین این خبر به صورت مسند از **ابی هریره از رسول الله (ص)** در دو کتاب فتح الباری، ج ۱۰، ص ۴۲۷ و الکامل، ج ۵، ص ۳۴۹ و در خبری به صورت مسند از **سعید بن المسیب از رسول الله (ص)** در کتاب‌های المصنف، ج ۶، ص ۱۰۲ و قضاء الحوائج، ص ۲۷ و در خبری به صورت مسند از **ابن عباس از رسول الله (ص)** در کتاب الکامل، ج ۳، ص ۲۴۹ آمده است.

❖ **خَيْرُ أُمَّتِي قُرْبِي ثُمَّ مِنْ بَعْدِهِمْ ثُمَّ مِنْ بَعْدِهِمْ** (ج ۲، ص ۱۷۵، س ۲۲) [۲۴۸]

در منابع زیادی از منابع عامه چون صحیح البخاری، ج ۴، ص ۱۸۹ و مسند ابن الجعد، ص ۱۹۶ حدیثی مسند از **رسول الله (ص)** وجود دارد که عبارت «خیر اُمّتی قرنی ثم الذین یلونهم ثم الذین یلونهم» در آن آمده است.

❖ **النَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا** (ج ۲، ص ۱۸۳، س ۶) [۲۵۲]

این خبر بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در کتاب‌های عوالی اللالی، ج ۴، ص ۷۳، مجموعه تورام، ج ۱، ص ۱۵۰ و بحار الأنوار، ج ۵۰، ص ۱۳۴ و بدون اسناد از **امام علی (ع)** در کتاب بحار الأنوار، ج ۷۰، ص ۳۹ و خصائص الأئمة، ص ۱۱۲ وارد شده است.

و نیز این خبر بدون اسناد از **امام علی (ع)** در کتاب مناقب خوارزمی، ص ۳۷۵ (منقول از **جاحظ**) و کشف الخفاء، ج ۲، ص ۳۱۲ (با شرح) و بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در تفسیر ثعالبی، ج ۵، ص ۲۸۶ وارد شده است.

❖ **الْحَرْبُ خُدْعَةٌ** (ج ۲، ص ۱۸۳، س ۹؛ ج ۵، ص ۷۳، س ۳) [۲۵۲]

این خبر با عبارات: **مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُوسَى الْخَشَّابِ عَنِ غِيَاثِ بْنِ كَاؤُبٍ عَنِ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَنِ جَعْفَرٍ عَنِ أَبِيهِ (ع) أَنَّ عَلِيًّا (ع) كَانَ يَقُولُ لَأَنْ تَخْطَفَنِي الطَّيْرُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَقُولَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ (ص) مَا لَمْ يَقُلْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ (ص) يَقُولُ فِي يَوْمِ الْخُنْدَقِ الْحَرْبُ خُدْعَةٌ يَقُولُ تَكَلَّمُوا بِمَا أَرَدْتُمْ. در کتاب تهذیب الأحکام، ج ۶، ص ۱۶۲ و با عباراتی متفاوت در کتاب الأمالی للطوسی، ص ۲۶۱ و با عبارات مختلف در منابع دیگر آمده است.**

همچنین این خبر به صورت مسند از امام علی (ع) از **رسول الله (ص)** در کتاب مسند احمد، ج ۱، صص ۱۲۶ و ۹۰ و به صورت مسند از **ابی هریره** از **رسول الله (ص)** در همان منبع، ج ۲، ص ۳۱۲ و صحیح البخاری، ج ۴، ص ۲۴ و به صورت مسند از **جابر بن عبدالله** از **رسول الله (ص)** در صحیح البخاری، ج ۴، ص ۲۴ و در منابع دیگر نیز آمده است.

## جلد سوم

❖ **بَلَاءُ الْإِنْسَانِ مِنَ اللِّسَانِ** (ج ۳، ص ۲۳، س ۱۱۲) [۲۶۷]

این خبر بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در دو کتاب جامع الأخبار (لشعیری)، ص ۹۳ و کتاب معارج الیقین فی أصول الدین، ص ۲۴۷ و بدون اسناد از **امام علی (ع)** در دو کتاب نثر اللالی، ص ۵۴ و کتاب الدرّة الباهرة من الأصداف الطاهرة، ص ۳ آمده است.

همچنین این خبر بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در کتاب کشف الخفاء، ج ۲، ص ۹ آمده است.

❖ **وَالْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ** (ج ۳، ص ۴۱، س ۴) [۲۷۹]

این خبر به گونه‌های مختلف و فراوان از **رسول الله (ص)** و ائمه (ع) نقل شده است، که به دو نمونه از آن اشاره می‌شود؛ نخست خبری که به صورت مسند در کتاب الأمالی للطوسی، ص ۶۲۱ وارد شده، که عبارت است از: «أخبرنا جماعة، أبي المفضل، قال حدثني أحمد بن محمد بن سعيد الهمداني...، فقال رسول الله - صلى الله عليه و آله - المرء مع من أحب.» و دیگر خبری بلند که به صورت مسند در کتاب الأمالی للطوسی، ص ۶۳۲ وارد شده: «أخبرنا جماعة، عن أبي المفضل، قال حدثنا عمر بن إسحاق بن أبي حماد بن حفص القاضي بحلب...، قال قلت يا نبي الله، أني أحب أقواماً ما أبلغ أعمالهم قال فقال يا أباذر، المرء مع من أحب، و له ما اكتسب قلت فأنني أحب الله و رسوله و أهل بيت نبيّه قال فأنك مع من أحببت... الخبر.»

این خبر به صورت مسند در خبری از انس در خبری از **رسول الله (ص)**، در مسند احمد، ج ۳، صص ۱۰۴، ۱۱۰ و ۲۰۰ و سنن ابی داود، ج ۲، ص ۵۰۴، و به صورت مسند از **عبدالله از رسول الله (ص)** در همان، ج ۱، ص ۳۹۲، و به صورت مسند در اخباری از **ابی موسی از رسول الله (ص)** در مسند احمد، ج ۴، ص ۳۹۵، ۳۹۸ و ۴۰۵ و صحیح البخاری، ج ۷، ص ۱۱۳، و به صورت مسند در خبری از **عبدالله بن مسعود** در همان، و به صورت مسند در خبری از **عبدالله از رسول الله (ص)** در صحیح مسلم، ج ۸، ص ۴۳ وارد شده است.

❖ **كُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ** (ج ۳، ص ۴۱، س ۱۴) [۲۸۰]

این خبر بدون اسناد در اخباری متفاوت از **رسول الله (ص)** در کتاب‌های عوالی اللئالی العزیزة فی الأحادیث الدینیة، ج ۱، ص ۱۲۹؛ ارشادالقلوب، ج ۱، ص ۱۸۴ و مجموعه ورام، ج ۱، ص ۶ آمده است. این خبر بدون اسناد در منابع دیگر نیز آمده است. همچنین این خبر به طرق مختلف و به صورت مسند در اخباری متفاوت از **عبدالله بن عمر از رسول الله (ص)** در کتاب‌های مسنداحمد، ج ۲، ص ۵، ص ۵۴، ص ۱۱۱ و ص ۱۲۱؛ صحیح البخاری، ج ۱، ص ۲۱۵، ج ۳، ص ۸۸، ص ۱۲۵ و ۱۸۹ (البته در ص ۱۸۹، از **عبدالله بن عمر از رسول الله (ص)** نقل شده است)؛ صحیح مسلم، ج ۶، ص ۸ و سنن الترمذی، ج ۳، ص ۱۲۴ و منابع دیگر آمده است.

❖ **و الْمَلِكُ يَتَّقِي مَعَ الْكُفْرِ وَ لَا يَتَّقِي مَعَ الظُّلْمِ** (ج ۳، ص ۴۴، س ۵) [۲۸۱]

هر چند که بعضی از محققین معاصر آن را منسوب به **پیامبر (ص)** دانسته‌اند ولی در منابع اصیل و کهنی که مورد تحقیق ماست، منبعی یافت نشد و فقط به عنوان کلامی ضعیف در برخی منابع مثل بحارالانوار، ج ۷۲، ص ۳۳۱ وارد شده است. و نظر کسانی که این سخن و یا حکمت را به **مجلسی** نسبت داده‌اند نیز نادرست است زیرا که در منابع قبل از ایشان نیز وجود دارد.

در برخی منابع دیگر مثل تفسیرابی السعود، ج ۴، ص ۲۴۷ در نقل قولی از **ملک الغور** (سیف‌الدین محمد بن الحسین الغوری) در کتاب الکامل فی التاریخ، ج ۱۱، ص ۲۹۴ نیز وارد شده است.

❖ **وَالْحَزْمُ سُوءُ الظَّنِّ** (ج ۳، ص ۴۵، س ۱۵) [۲۸۲]

این خبر به صورت مسند و کامل‌تر در بحار، ج ۷۴، ص ۲۲۹، در وصیّت امام علی (ع) به امام حسن (ع) وارد شده است، که عبارت مورد نظر چنین است: «... لَا يَغْلِبَنَّ عَلَيْكَ سُوءُ الظَّنِّ فَإِنَّهُ لَا يَدَعُ بَيْنَكَ وَ بَيْنَ خَلِيلٍ صَلْحاً وَ قَدْ يُقَالُ مِنَ الْحَزْمِ سُوءُ الظَّنِّ...»

این خبر به صورت مسند از **عبد الرحمن بن عائذ از رسول الله (ص)** در کتاب مستند الشَّهاب، ج ۱، ص ۴۸-۴۹، و به دو طریق، از **رسول الله (ص)** و **امام علی (ع)** در کتاب کنز العمال، ج ۳، ص ۴۰۳، و به یک طریق، از **امام علی (ع)**، با توضیح در ذیل، در **کشف الخفاء**، ج ۱، ص ۵۵ و در منابع دیگر آمده است.

❖ **فِكَائُكَ الْمَرْءِ فِي الصَّدَقِ** (ج ۳، ص ۴۶، س ۱۴) [۲۸۳]

همچنین این خبر بدون اسناد از **امام علی (ع)** در کتاب نثر اللالی، ص ۹۰ وارد شده است. برای این خبر مأخذی در منابع عامه یافت نشد.

❖ **أَلَدُنْيَا كَحَيَّةٍ لَيْنٌ مَسُّهَا قَاتِلٌ سَمُّهَا يَخْذَرُهَا الْعَاقِلُ وَ يَهْوِي إِلَيْهَا الْجَاهِلُ**  
(ج ۳، ص ۶۵، س ۱۴) [۲۹۲]

این خبر به صورت مسند و با تفاوت در متن از **غیاث بن ابراهیم از امام صادق (ع)** از **امام علی (ع)** در کتاب الکافی، ج ۲، ص ۱۳۶، آمده است و نیز بدون اسناد و با تفاوت در متن از **امام علی (ع)** در کتاب های عیون الحکم و المواعظ (از **لیثی**)، ص ۴۸۷؛ نهج البلاغه (**صبحی صالح**)، ص ۴۸۹ و غرر الحکم و درر الکلم، ص ۷۰۹ وارد شده است و دیگر محدثان نیز در کتب خود از این منابع نقل نموده اند. برای خبر مذکور، مأخذی در متون معتبر عامه یافت نشد.

❖ **أَلْبَغِيُّ سَأْتَقُ إِلَى الْحَيْنِ** (ج ۳، ص ۶۸، س ۱۸) [۲۹۵]

این خبر به صورت مسند از **جابر بن یزید از امام باقر (ع)** در خطبه ای بلند از **امام علی (ع)** در کتاب الکافی، ج ۸، ص ۱۹، و بدون اسناد در وصایای **امام علی (ع)** به **محمد بن حنفیه** در کتاب من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳۸۹ و بدون اسناد از **امام علی (ع)** در کتاب های مطلوب کل طالب، ص ۳۵؛ شرح مئه کلمة امیر المؤمنین (ع)، ص ۱۲۹ و منابع دیگر آمده است.

همچنین این خبر بدون اسناد از **امام علی (ع)** در کتاب های الفصول المهمة فی معرفة الأئمة، ج ۱، ص ۵۴۴؛ جواهر المطالب فی مناقب الإمام علی (ع)، ج ۲، ص ۱۵۳ و المناقب الخوارزمی، ص ۳۷۶ آمده است.

❖ **أَلَدُنْيَا غُرُورٌ جَائِلٌ وَ ظِلٌّ زَائِلٌ وَ ضَوْءٌ آفِلٌ وَ سَنَادٌ مَائِلٌ رَبِقٌ مَشْرَبٌهَا رَدْعٌ مَشْرَعٌهَا يُونِقٌ مَنظَرٌهَا يُوبِقٌ مَخْبَرٌهَا** (ج ۳، ص ۶۹، س ۹) [۲۹۵]  
این خبر بدون اسناد و با تفاوت در متن در خطبه‌ای بنام الغراء از امام علی (ع) در کتاب نهج البلاغه (صبحی صالح)، ص ۱۰۸ وارد شده است.

منبعی برای این خبر در متون عامه یافت نشد.

❖ **خَيْرُ الْأَصْحَابِ أَرْبَعَةٌ وَ خَيْرُ السَّرَايَا أَرْبَعُمِائَةٍ وَ خَيْرُ الْجُيُوشِ أَرْبَعَةُ آلَافٍ** (ج ۳، ص ۱۱۶، س ۱۱۶) [۳۲۳]

مثل این خبر به صورت مسند در خبری از ابن عباس از رسول الله (ص) در کتاب خصال، ج ۱، ص ۲۰۲ و بدون اسناد از رسول الله (ص) در کتاب‌های عوالی اللئالی العزیزة فی الأحادیث الدینیة، ج ۱، ص ۱۷۱ آمده است. منابع دیگر نیز از آنها نقل نموده‌اند.

همچنین این خبر به صورت مسند از ابن عباس از رسول الله (ص) در کتاب مسند احمد، ج ۱، ص ۲۹۹ و نیز به دو طریق به صورت مسند در خبری از ابن عباس از رسول الله (ص) در دو کتاب سنن الدارمی، ج ۲، ص ۲۱۵ و السنن الکبری، ج ۹، ص ۱۵۶ آمده است.

❖ **الْبَلَاءُ مُوَكَّلٌ بِالْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ بِالْأَوْلِيَاءِ ثُمَّ الْأَمْثَلِ فَالْأَمْثَلِ؛ وَالذَّهْرُ يَوْمَانِ مَيْسُورٌ وَ مَعْسُورٌ** (ج ۳، ص ۱۲۹، س ۴) [۳۲۹]

این خبر با عبارات: عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَالَ إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ بَلَاءً الْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَلُ. در کتاب الکافی، ج ۲، ص ۲۵۲ و با این عبارات: عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ سَمَاعَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَالَ إِنَّ فِي كِتَابِ عَلِيِّ (ع) أَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ بَلَاءً النَّبِيُّونَ ثُمَّ الْوَصِيُّونَ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَلُ وَ إِنَّمَا يُبْتَلَى الْمُؤْمِنُ عَلَى قَدْرِ أَعْمَالِهِ الْحَسَنَةِ فَمَنْ صَحَّ دِينُهُ وَ حَسَنَ عَمَلُهُ اشْتَدَّ بَلَاؤُهُ وَ ذَلِكَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَمْ



يَجْعَلِ الدُّنْيَا ثَوَابًا لِّمُؤْمِنٍ وَ لَا عُقُوبَةً لِّكَافِرٍ وَ مَنْ سَخَّفَ دِينَهُ وَ ضَعَّفَ عَمَلَهُ قَلَّ بَلَاؤُهُ وَ أَنَّ الْبَلَاءَ أَسْرَعُ إِلَى الْمُؤْمِنِ التَّقِيِّ مِنَ الْمَطَرِ إِلَى قَرَارِ الْأَرْضِ. در کتاب الکافی، ج ۲، ص ۲۵۹ و با این عبارات: و قد قال النبي (ص) أشد الناس بلاء الأنبياء ثم الأولياء ثم الأمثل فالأمثل. در کتاب مسکن الفواد، ص ۱۳ وارد شده است. **مجلسی** نیز در بحار، ج ۷۸، ص ۱۹۴ این خبر را از مسکن الفواد نقل نموده است.

همچنین به صورت مسند در خبری از **مصعب بن سعد** از پدرش، از **رسول الله (ص)** در کتاب مسند احمد، ج ۱، ص ۱۷۲ و سنن الترمذی، ج ۴، ص ۲۸ و با شرح طرق در کتاب کشف الخفاء، ج ۱، ص ۱۳۰ و در منابع دیگر نیز آمده است. عبارت **وَالدَّهْرُ يَوْمَانِ...** به شکل الدهر یومان یوم لک و یوم علیک از **امیرالمؤمنین (ع)** نقل شده است. (تحف العقول، ص ۲۰۷).

❖ **وَيَلُ لِمَنْ سَاءَ خُلُقُهُ وَ فَبِحَ خُلُقِهِ (ج ۳، ص ۱۳۳، س ۲۳) [۳۳۲]**

این خبر بدون اسناد از **امام علی (ع)** در کتاب نثر اللالی، ص ۱۰۶ وارد شده است. در منابع عامه مأخذی برای این خبر یافت نشد.

❖ **حَرَامٌ عَلَى النَّفْسِ الْخَبِيثَةِ أَنْ تَخْرُجَ مِنْ دَارِ الدُّنْيَا حَتَّى يُسَىءَ إِلَى مَنْ أَحْسَنَ إِلَيْهَا (ج ۳، ص ۱۳۴، س ۲۱) [۳۳۳]**

هر چند مؤلف کتاب عبارت مذکور را از **رسول اکرم (ص)** نقل نموده است. اما مأخذی برای آن در منابع شیعی و عامه به دست نیامد.

❖ **إِيَّاكُمْ وَ شَهَادَةَ الزُّورِ وَ شَهَادَةَ الزُّورِ وَ شَهَادَةَ الزُّورِ (ج ۳، ص ۱۴۰، س ۱۷) [۳۳۶]**

هر چند مؤلف عبارت مذکور را از **رسول اکرم (ص)** نقل نموده است. اما مأخذی برای آن در منابع شیعی و عامه به دست نیامد.

❖ **رَأْسُ الْحِكْمَةِ تَوَدُّدُ إِلَى النَّاسِ (ج ۳، ص ۱۴۵، س ۸) [۳۳۹]**

هر چند مؤلف عبارت مذکور را از **رسول اکرم (ص)** نقل نموده است. اما مأخذی برای آن در منابع شیعی و عامه به دست نیامد.

❖ **إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ إِتِّزَاعًا يَتَّزِعُهُ مِنَ النَّاسِ وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعُلَمَاءَ حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ عَالِمٌ اتَّخَذَ النَّاسُ رُؤْسًا جَهْلًا فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا** (ج ۳، ص ۱۸۳، س ۲) [۳۶۰]

این خبر با اضافات و تفاوت در متن به صورت مسند از امام رضا (ع) از رسول الله (ص) در کتاب التفسیر المنسوب الی الإمام العسکری (ع)، ص ۵۲ و با تفاوت در متن و به صورت مسند از عبدالله بن عمر از رسول الله (ص) در کتاب الأمالی للمفید، ص ۲۰ و مثل آن بدون اسناد از رسول الله (ص) در دو کتاب دعائم الإسلام، ج ۱، ص ۹۶ و تحف العقول، ص ۳۷ و منابع دیگر شیعی آمده است.

همچنین مثل این خبر به طرق مختلف و به صورت مسند از عبدالله بن عمرو بن العاص از رسول الله (ص) در کتاب های مسند احمد، ج ۲، ص ۱۶۲ و ۱۹۰؛ صحیح البخاری، ج ۱، ص ۳۴؛ صحیح مسلم، ج ۸، ص ۶۰ و سنن ابن ماجه، ج ۱، ص ۲۰ آمده است. این خبر مکرراً در منابع دیگر عامه نیز آمده است.

❖ **رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ** (ج ۳، ص ۱۸۷، س ۱) [۳۶۲]

این خبر بدون اسناد از رسول الله (ص) در کتاب جامع الأخبار (لشعیری)، ص ۱۰۰ و بدون اسناد در اخباری از رسول الله (ص) در کتاب الفقه المنسوب الی الإمام الرضا علیه السلام، ص ۳۸۰؛ مجموعه ورام، ج ۱، ص ۹۶ و تفسیر الصافی، ج ۳، ص ۳۹۱ و منابع دیگر وارد شده است.

همچنین این خبر به صورت مسند در خبری از جابر از رسول الله (ص) در کتاب تاریخ بغداد، ج ۱۳، ص ۴۹۸؛ کشف الخفاء، ج ۱، ص ۴۲۵ (با توضیح در مورد اسناد) و صحیح شرح العقیده الطحاویة، ص ۶۴۹ (با توضیح در مورد اسناد) و در منابع دیگر نیز وارد شده است.

### جلد چهارم

#### ❖ **وَأَتَّقُوا مَوَاضِعَ التُّهْمِ** (ج ۴، ص ۱۶، س ۱۴) [۴۰۲]

مثل این خبر بدون اشاره به راوی در کتاب روضة المتقین فی شرح من لایحضره الفقیه، ج ۶، ص ۵۰۵ آمده است.

مثل این خبر بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در کتاب های کشف الخفاء، ج ۱، ص ۴۴ (با توضیح در مورد خبر)؛ تفسیر الرازی، ج ۲۴، ص ۲۴۱ و فك النجاة فی الإمامة و الصلاة، ص ۳۳۰ وارد شده است.

#### ❖ **صُومُوا لِرُؤُوسِهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤُوسِهِ** (ج ۴، ص ۱۹، س ۱۵) [۴۰۳]

این خبر بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در کتاب های نهج الحق و کشف الصدق، ص ۴۶۳؛ متشابه القرآن و مختلفه، ج ۲، ص ۱۷۷ و فقه القرآن، ج ۲، ص ۱۶۳ آمده است. همچنین بدون اسناد در دو خبر متفاوت از **رسول الله (ص)** در کتاب عوالی اللئالی العزیزة فی الأحادیث الدینیة، ج ۲، ص ۲۳۳ و منقول از رساله **سید مرتضی** در مستدرک الوسائل، ج ۷، ص ۴۰۵ وارد و در همان کتاب، ج ۷، ص ۴۰۴ به نقل از **عوالی اللئالی**، نیز آمده است.

همچنین این خبر به طرق مختلف و به صورت مسند در اخباری متفاوت از **ابی هریره** از **رسول الله (ص)** در کتاب های مسند احمد، ج ۲، ص ۴۲۲، ۴۳۸، ۴۵۴ و ۴۵۶؛ صحیح البخاری، ج ۲، ص ۲۲۹؛ صحیح مسلم، ج ۳، ص ۱۲۴ و از **ابن عباس** از **رسول الله (ص)** در سنن الدارمی، ج ۲، ص ۲ و مسند احمد، ج ۱، ص ۲۲۶ و ۲۵۸ آمده است.

#### ❖ **أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ** (ج ۴، ص ۴۶، س ۳) [۴۱۷]

بدون اسناد و با اندک تفاوتی در متن، در دعوات، ص ۱۲۰، ح ۲۸۲ و منیة المرید، ص ۱۲۳ آمده است، که به ترتیب می آوریم: «و سئل عن النبی (ص) أين الله؟ فقال عند المنكسرة قلوبهم»؛ «قال الله تعالى أنا عند المنكسرة قلوبهم».

این خبر به صورت مسند از **عبدالله بن شوذب**، با عبارت «قال داود النبى - صلى الله عليه و سلم - أي رب أين ألك قال تلقاني عند المنكسرة قلوبهم» در کتاب الهمم و الحزن، ص ۵۶ و با عبارت «أخرج أحمد عن عمران القصير قال قال موسى بن عمران أي رب أين أبغيك قال ابغني عند المنكسرة قلوبهم أي أدنو منهم كل يوم باعاً و لو لا ذلك انهدموا» در کتاب الدر المنثور، ج ۳، ص ۱۱۶ و با عبارت «قال أشرس عن وهب قال: قال داود: إلهي أين أجذك؟ قال عند المنكسرة قلوبهم من مخافتي» در کتاب البداية و النهاية، ج ۹، ص ۳۱۰ و بدون اسناد در دو کتاب فیض القدير شرح الجامع الصغیر، ج ۱، ص ۶۶۳ و ج ۲، ص ۸۸ و كشف الخفاء، ج ۱، ص ۲۰۳ «با توضیح» وارد شده است.

❖ **لُحُومُ الْعُلَمَاءِ مَسْمُومَةٌ** (ج ۴، ص ۷۶، س ۱۸) [۴۳۳]

این خبر در منابع شیعی یافت نشد.

مشابه این خبر، به عنوان قول **ابن عساکر**، در کتاب تبیین کذب المفتری فیما نسب إلى الإمام أبی الحسن الأشعری، در دو کتاب سبیل الیهدی و الرشاد، ج ۱۰، ص ۲۳۶ و التبیان فی آداب حملة القرآن، ص ۲۹ وارد شده است.

❖ **أَنْظُرُ إِلَى مَا قَالَ وَ لَا تَنْظُرُ إِلَى مَنْ قَالَ** (ج ۴، ص ۸۳، س ۲۳) [۴۳۷]

مثل این خبر بدون اسناد از **امام علی (ع)** در کتاب های عیون الحکم و المواعظ (الیثی)، ص ۵۱۷؛ غرر الحکم و درر الکلم، ص ۷۴۴؛ السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی (والمستطرفات)، ج ۱، ص ۴۵ و ۱۳۹ و ج ۳، ص ۲۹۹ و اثبات الهداة بالنصوص و المعجزات، ج ۱، ص ۴۵ و نیز بدون استناد در خبری از **امام علی (ع)** در دو کتاب عیون الحکم و المواعظ (الیثی)، ص ۲۴۱ و غرر الحکم و درر الکلم، ص ۳۶۱ آمده است. همچنین مثل این خبر بدون اسناد از **امام علی (ع)** در دو کتاب المعیار و الموازنة، ص ۱۲ و جواهر المطالب فی مناقب الإمام علی (ع)، ج ۱، ص ۵ و ج ۲، ص ۱۵۱ آمده است.

❖ تَفَقَّدَ أَمْرَ الْخَرَاجِ بِمَا يُصْلِحُ أَهْلَهُ، فَإِنَّ فِي صَلَاحِهِ وَ صَلَاحِهِمْ صَلَاحًا لِمَنْ سِوَاهُمْ وَ لَا صَلَاحَ لِمَنْ سِوَاهُمْ إِلَّا بِهِمْ، وَ أَعْلَمُ أَنَّ النَّاسَ كُلَّهُمْ عِيَالٌ لِلْخَرَاجِ وَ أَهْلِهِ، وَ لِيَكُنْ نَظْرَكَ فِي عِمَارَةِ الْأَرْضِ أَبْلَغَ مِنْ نَظْرِكَ فِي إِسْتِجْلَابِ الْخَرَاجِ، فَإِنَّهُ لَنْ يُدْرَكَ إِلَّا بِالْعِمَارَةِ وَ مَنْ طَلَبَ الْخَرَاجَ بِغَيْرِ عِمَارَةٍ أَخْرَبَ الْبِلَادَ وَ أَهْلَكَ الْعِبَادَ وَ لَمْ يَسْتَقِمْ أَمْرُهُ (ج ۴، ص ۸۹، س ۲۲) [۴۴۰]

این خبر به جز عبارت «بعد وقعة الامین» بدون اسناد در فرمان حکومتی امام علی(ع) به مالک اشتر در دو کتاب نهج البلاغة (صبحی صالح)، ص ۴۳۶ و تحف العقول، ص ۱۳۷ آمده است. برای این خبر مأخذی در منابع عامه یافت نشد.

❖ نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ وَ إِنَّ لِكُلِّ امْرَأٍ مَانَوِي (ج ۴، ص ۱۱۹، س ۱۰) [۴۵۷]

قسمت اول خبر یعنی «نية المؤمن خير من عمله» در خبری مسند از امام علی(ع) از رسول الله(ص) در کتاب الجعفریات، ص ۱۶۹ و در خبری دیگر به صورت مسند از امام صادق(ع) از رسول الله(ص) در کتاب الکافی، ج ۲، ص ۸۴ و با اندک تفاوتی در کتاب المحاسن، ج ۱، ص ۲۶۰ و منابع دیگر وارد شده است.

مثل قسمت دوم خبر یعنی «انّ لكل امرء ما نوى» در خبری مسند از امام علی(ع) از رسول الله(ص) در کتاب مسائل علی بن جعفر، ص ۳۴۶ و الامالی (للطوسی)، ص ۶۱۸ و در خبری دیگر بدون اسناد از رسول الله(ص) در کتاب دعائم الإسلام، ج ۱، ص ۴ و منابع دیگر وارد شده است.

قسمت اول خبر یعنی «نية المؤمن خير من عمله» در خبری مسند از امام علی(ع) از رسول الله(ص) در کتاب التمهید، ج ۱۲، ص ۲۶۴ و در خبری دیگر به صورت مسند از سهل بن سعد الساعدي از رسول الله(ص) در کتاب المعجم الكبير، ج ۶، ص ۱۸۵ و در خبری دیگر به صورت مسند از نواس بن سمرعان

**الکلابی** از **رسول الله (ص)** در کتاب مسند الشهاب، ج ۱، ص ۱۱۹ آمده است. البته این خبر در کتاب کشف الخفاء، ج ۲، ص ۳۲۴ (با توضیح در مورد گونه‌های خبر) و در منابع دیگری نیز وارد شده است.

مثل قسمت دوم خبر یعنی «انّ لكل امرء ما نوى» در خبری از **عمر بن الخطاب** از **رسول الله (ص)** در کتاب‌های سنن أبی داود، ج ۱، ص ۴۹۰؛ سنن ابن ماجه، ج ۲، ص ۱۴۱۳؛ صحیح البخاری، ج ۱، ص ۲ و کشف الخفاء، ج ۱، ص ۱۱ (با توضیح در مورد گونه‌های خبر) آمده است. مثل خبر در منابع دیگر نیز به کرات آمده است.

❖ **دَعَّ مَا يُرِيئُكَ إِلَى مَا لَا يُرِيئُكَ** (ج ۴، ص ۱۳۱، س ۱۱۹) [۴۶۴]

این خبر بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در کتاب عوالی اللئالی الغزیزة فی الأحادیث الدینیة، ج ۱، ص ۳۹۴ و نیز بدون اسناد در دو خبر از **رسول الله (ص)** در دو کتاب کنز الفوائد، ج ۱، ص ۳۵۱ و مجموعه ورام، ج ۱، ص ۵۲ و نیز بدون اسناد از **امام علی (ع)** در دو کتاب عیون الحکم و المواعظ (للیثی)، ص ۲۴۹ و غرر الحکم و درر الکلم، ص ۸۱۸ و منابع دیگر آمده است.

همچنین این خبر به صورت مسند از **انس بن مالک** در خبری از **رسول الله (ص)** در کتاب مسند احمد ج ۳، ص ۱۵۳ و نیز به صورت مسند از **ابو الحوراء السعدی** در خبری از **حسن بن علی (ع)** از **رسول الله (ص)** در دو کتاب مسند ابی یعلی، ج ۱۲، ص ۱۳۲ و صحیح ابن خزیمه، ج ۴، ص ۵۹ و نیز به صورت مسند از **وائله بن الأسقع** در خبری از **رسول الله (ص)** در دو کتاب مسند ابی یعلی، ج ۱۳، ص ۴۷۷ و المعجم الکبیر، ج ۲۲، ص ۷۸ آمده است.

این خبر به طرق گوناگون و مسند مکرراً در منابع دیگر آمده است.

❖ **لَا أُحْصِي ثَنَاءَ عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَيَّ نَفْسِكَ** (ج ۴، ص ۱۷۱، س ۲۱)

[۴۸۴]

مثل این خبر به صورت مسند در خبری از امام صادق (ع) از رسول الله (ص) در کتاب مصباح الشریعة، ص ۵۶ و بدون اسناد از رسول الله (ص) در کتاب های روضة المتقین فی شرح من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۳۱۴ (با ادعای تواتر نسبت به خبر)؛ عوالی اللئالی العزیزة فی الأحادیث الدینیة، ج ۴، ص ۱۱۴ و مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، ج ۸، ص ۱۴۶ وارد شده است. البته مثل این خبر در منابع دیگر نیز آمده است.

مثل این خبر به صورت مسند در خبری از امام علی (ع) از رسول الله (ص) در کتاب مسند احمد، ج ۱، ص ۱۱۸ و ۱۵۰ و سنن ابن ماجه، ج ۱، ص ۳۷۳ و در خبری دیگر به صورت مسند از عائشة از رسول الله (ص) در کتاب مسند احمد، ج ۶، ص ۲۰۱؛ سنن ابن ماجه، ج ۲، ص ۱۲۶۳ و صحیح مسلم، ج ۲، ص ۵۱ وارد شده است.

❖ بُيُوتِ الْإِسْلَامِ عَلَى خَمْسِينَ (ج ۴، ص ۱۸۴، س ۹) [۴۹۰]

مثل این خبر به صورت مسند در خبری از امام علی (ع) از رسول الله (ص) در کتاب الأمالی للطوسی، ص ۵۱۸ و به صورت مسند در سه خبر متفاوت از ابی حمزة از امام باقر (ع)، از فضیل بن یسار از امام باقر (ع) و از عبدالله بن عجلان از امام باقر (ع) در کتاب الکافی، ج ۲، ص ۱۸ و ۲۱ و به صورت مسند در خبری از ابی حمزة ثمالی از امام باقر (ع) در کتاب الخصال، ص ۲۷۸ و به صورت مسند در خبری از مفضل بن عمر از امام صادق (ع) در کتاب الأمالی للصدوق، ص ۲۶۸ وارد شده است. البته مثل این خبر به وفور در منابع دیگر نیز آمده است.

مثل این خبر به صورت مسند در خبری از عبدالله بن عمر از رسول الله (ص) در کتاب های مسند احمد، ج ۲، ص ۲۶، ۹۳ و ۱۲۰؛ صحیح بخاری، ج ۱، ص ۷؛ صحیح مسلم، ج ۱، ص ۳۴ و سنن الترمذی، ج ۴، ص ۱۱۹ و نیز مثل آن در خبری دیگر به صورت مسند از جریر بن عبدالله از رسول الله (ص) در کتاب مسند احمد، ج ۴، ص ۳۶۳ و کتاب المعجم الکبیر، ج ۲، ص ۳۲۶ وارد شده است.

❖ **أُسْكُتِي يَا لَأَشِيءَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا مُلْعُونٌ** (ج ۴، ص ۲۶۱، س ۹) [۵۲۹]

قسمت اول عبارت یعنی «اسکتی یا لاشیء» بدون اسناد در خبری از **رسول الله (ص)** در دو کتاب مجموعه ورام، ج ۱، ص ۱۳۱ و التحصین فی صفات العارفین، ص ۲۹ وارد شده است.

قسمت دوم عبارت یعنی «الدنیا و ما فیها ملعون» با تفاوت در متن به صورت مسند در خبری بلند از **ابوذر رضی الله عنه** از **رسول الله (ص)** در کتاب های الامالی للطوسی، ص ۵۳۱، مکارم الأخلاق، ص ۴۶۲ و مجموعه ورام، ج ۱، ص ۱۳۱ و بدون اسناد در خبر بلند دیگر از **ابن مسعود** از **رسول الله (ص)** در کتاب مکارم الأخلاق، ص ۴۵۳ و بدون اسناد در خبری دیگر از **رسول الله (ص)** در کتاب ارشادالقلوب، ج ۱، ص ۱۴، آمده است.

برای قسمت اول عبارت یعنی «اسکتی یا لاشیء» منبعی در منابع عامه یافت نشد. قسمت دوم عبارت یعنی «الدنیا و ما فیها ملعون» با تفاوت در متن در خبری مسند از **ابی هریره** از **رسول الله (ص)** در کتاب های سنن ابن ماجه، ج ۲، ص ۱۳۷۷؛ سنن الترمذی، ج ۳، ص ۳۸۴ و کشف الخفاء، ج ۱، ص ۴۱۲ (با توضیح در مورد گونه های خبر) و در خبری دیگر از **کعب** از **رسول الله (ص)** در کتاب سنن الدارمی، ج ۱، ص ۹۴ آمده است.

❖ **الدُّنْيَا مَزْرَعَةٌ الْآخِرَةُ** (ج ۴، ص ۲۶۳، س ۹) [۵۳۰]

این خبر بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در دو کتاب مجموعه ورام، ج ۱، ص ۱۸۳ و عوالی اللالی، ج ۱، ص ۲۶۷ وارد شده است.

این خبر بدون اسناد، با توضیح در ذیل، در دو کتاب کشف الخفاء، ج ۱، ص ۴۱۲ و تذکرة الموضوعات، ص ۱۷۴ و به عنوان قول در منابع دیگر نیز آمده است.

❖ **نَعْمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ** (ج ۴، ص ۲۶۳، س ۹) [۵۳۰]

این خبر بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در کتاب مجموعه ورام، ج ۱، ص ۱۵۸ آمده است.



این خبر به صورت مسند از عمرو بن العاص از رسول الله (ص)، با بدل «نعماً بالمال» به جای «نعم المال» در مسند احمد، ج ۴، ص ۲۰۲ و المستدرک، ج ۲، ص ۲ با اسناد و بی اسناد در منابع دیگر نیز آمده است.

❖ **إِنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ عَلَى رَأْسِ كُلِّ مِائَةٍ سَنَةٍ مَنْ يُجَدِّدُ لَهَا دِينَهَا** (ج ۴، ص ۲۸۱، س ۱۹) [۵۳۹]

مثل این خبر در خبری مسند از ابی هریره از رسول الله (ص) در کتاب‌های سنن ابی داود، ج ۲، ص ۳۱۱؛ تاریخ مدینه دمشق، ج ۵۱، ص ۳۳۸؛ المستدرک، ج ۴، ص ۵۲۲؛ المعجم الأوسط، ج ۶، ص ۳۲۴ و كشف الخفاء، ج ۱، ص ۴۱۲ (با توضیح در مورد گونه‌های خبر) آمده است.

❖ **لِكُلِّ شَيْءٍ دَوْلَةٌ حَتَّى الْبِقَاعِ** (ج ۴، ص ۲۸۴، س ۱۲) [۵۴۰]

هر چند این عبارت را مؤلف صراحتاً به پیامبر اکرم (ص) یا یکی از ائمه معصومین نسبت داده است، مأخذی در متون روایی شیعی و اهل سنت برای آن یافت نشد.

❖ **مَنْ عَلِمَ وَ عَمِلَ وَ عَلَّمَ يُدْعَى عَظِيماً فِي مَلَكُوتِ السَّمَاءِ** (ج ۴، ص ۲۸۹، س ۹) [۵۴۳]

این خبر با تفاوت در متن بدون اسناد از مسیح (ع) در کتاب منیة المرید، ص ۱۲۱ و منقول از آن در کتاب بحار الانوار، ج ۲، ص ۳۸ وارد شده است.

همچنین این خبر به صورت مسند از بشر بن منصور از مسیح (ع) در کتاب تاریخ بغداد، ج ۲، ص ۲۲۷ و به صورت مسند از ثور از مسیح (ع) در کتاب تاریخ مدینه دمشق، ج ۴۷، ص ۴۵۷ و به صورت مسند از عبدالعزیز بن طیبان از مسیح (ع) در کتاب جامع بیان العلم و فضله، ج ۲، ص ۵ و با اندک تفاوتی در متن در دو کتاب تاریخ بغداد، ج ۱۱، ص ۱۸۸ و تاریخ مدینه دمشق، ج ۴۷، ص ۴۵۷ و منابع دیگر آمده است.

❖ **بُورِكَ لِأُمَّتِي فِي بُكُورِ سَنَتِهَا وَ خَمْسِيهَا** (ج ۴، ص ۲۹۰، س ۱۴) [۵۴۴]

مثل این خبر بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در کتاب‌های اقبال الأعمال، ج ۱، ص ۳۰۹؛ جمال الأسبوع بکمال العمل المشروع، ص ۱۷۰؛ الأمان من أخطار الأسفار و الأزمان، ص ۳۰ و المصباح للكفعمی، ص ۵۱۷ آمده است. این خبر با عبارت «اللهم بارک لأمتی فی بکورها یوم سبتها و خمیسها» به صورت مسند در منابعی چون عیون أخبار الرضا (ع)، ج ۲، ص ۳۴ و من لایحضره الفقیه، ج ۱، ص ۴۲۵ نیز وارد شده است. منابع معتبر عامه این خبر را نقل کرده‌اند.

❖ **الْقَتْلُ أَلْقَتُلُ** (ج ۴، ص ۳۲۰، س ۸) [۵۵۸]

این خبر در منابع شیعی نیامده است اما به طرق مختلف و به صورت مسند در اخباری از **ابی هریره از رسول الله (ص)** در کتاب‌های مسند احمد، ج ۲، ص ۲۳۳، ۳۱۳، ۴۱۷، ۴۵۷، ۵۳۰ و ۵۴۱؛ صحیح البخاری، ج ۲، ص ۲۲، ج ۷، ص ۸۲ و ج ۸، ص ۸۹ و صحیح مسلم، ج ۸، ص ۱۷۱ و منابع دیگر آمده است.

❖ **وَإِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا** (ج ۴، ص ۳۹۵، س ۱۲) [۵۹۴]

این خبر در خبری مسند از **عبدالله بن زهیر از رسول الله (ص)** در کتاب الأمالی للصدوق، ص ۶۱۹ و بدون اسناد از **رسول الله (ص)** در کتاب‌های من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳۷۹؛ عوالی اللثالی العزیزة فی الأحادیث الدینیة، ج ۱، ص ۷۱ و ۱۵۰ آمده است.

مثل این خبر به صورت مسند در خبری از **عمار بن یاسر از رسول الله (ص)** در کتاب مسند احمد، ج ۴، ص ۲۶۳؛ سنن الدارمی، ج ۱، ص ۳۶۵ و السنن الکبری، ج ۳، ص ۲۰۸ و در خبری دیگر به صورت مسند از **عبدالله بن عمر از رسول الله (ص)** در سنن ابی داود، ج ۲، ص ۴۷۸؛ صحیح البخاری، ج ۷، ص ۳۰ و کشف الخفاء، ج ۱، ص ۲۵۳ (با توضیح در مورد گونه‌های خبر) آمده است.

❖ **لَا مَالَ أَعْوَدُ مِنَ الْعَقْلِ وَلَا وَحْدَةَ أَوْحَشُ مِنَ الْعُجْبِ وَلَا عَقْلَ كَالْتَدْبِيرِ وَلَا حَزْمَ كَالْتَقْوَى وَلَا قَرِينَ كَحُسْنِ الْحَقِّ وَلَا مِيرَاثَ كَالْأَدَبِ وَلَا قَائِدَةَ**

كَاتُوفِيكَ وَلَا تِجَارَةً كَالْعَمَلِ الصَّالِحِ وَلَا رِبْحَ كَالثَّوَابِ وَلَا وَرَعَ  
كَالْوُقُوفِ عِنْدَ الشُّبْهَةِ وَلَا زُهْدَ كَالزُّهْدِ فِي الْحَرَامِ وَلَا عِلْمَ كَالْتَفْكَرِ وَ  
لَا حَسَبَ كَالْتَوَاضُعِ وَلَا شَرَفَ كَالْعِلْمِ وَلَا مَظَاهِرَةً كَالْمُشَاوَرَةِ. فَاحْفَظِ  
الرَّأْسَ وَمَا وَعَى وَالْبَطْنَ وَمَا حَوَى وَادْكُرِ الْمَوْتَ وَطُولِ الْبَلَى (ج ۴،  
ص ۳۹۹، س ۲۰) [۵۹۶]

برای این خبر در مآخذ شیعی منبعی یافت نشد اما قسمت‌هایی از آن در اخباری  
مسند و غیر مسند از رسول الله (ص) و امام علی (ع) در منابعی مختلف چون  
نهج البلاغه (صبحی صالح)، ص ۴۸۸؛ المحاسن، ج ۱، ص ۱۷؛ الکافی، ج ۸،  
ص ۲۰ و ج ۱، ص ۲۶ و غرر الحکم و درر الکلم، ص ۷۷۴ آمده است.

همچنین مثل این خبر بدون اسناد از رسول الله (ص) در دو کتاب شرح نهج  
البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۱۰، ص ۱۲۲ و نزهة الناظر و تنبيه الخاطر، ص ۱۳ آمده  
است. البته قسمت‌هایی از آن در اخباری مسند و غیر مسند در منابع دیگر چون  
المعجم الکبیر، ج ۳، ص ۶۹ و مسند الشهاب، ج ۲، ص ۳۹ نیز وارد شده است.

❖ مَنْ كَانَ لِلَّهِ كَانَ اللَّهُ لَهُ (ج ۴، ص ۴۰۴، س ۲) [۵۹۸]

در منابع شیعی برای این خبر منبعی یافت نشد.

این خبر، بدون هیچ اسنادی در دو کتاب درر السمت فی خبر السبط، ص ۷۵ و  
فیض القدير شرح الجامع الصغیر، ج ۱، ص ۳۳۴ وارد شده است.

### جلد پنجم

❖ خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ وَ مَا خَلَقَ اللَّهُ شَيْئًا بِهِ مِنْ آدَمَ (ج ۵، ص ۳، س

(۱۱) [۶۰۱]

قسمت اول این عبارت یعنی «خلق آدم علی صورته» به صورت مسند در خبری از  
امام علی (ع) از رسول الله (ص) در کتاب التوحید، ص ۱۵۲ و در خبری دیگر به

صورت مسند از امام رضا(ع) از رسول الله(ص) در کتاب عیون أخبار الرضا(ع)، ج ۱، ص ۱۲۰ و در خبری دیگر به صورت مسند از محمد بن مسلم از امام باقر(ع) در کتاب الکافی، ج ۱، ص ۱۳۴ وارد شده است.

همچنین قسمت اول این عبارت به صورت مسند در اخباری متفاوت از ابی هریره از رسول الله(ص) در کتاب های مسند احمد، ج ۲، ص ۲۴۴، ۳۲۳ و ۵۱۹؛ صحیح البخاری، ج ۷، ص ۱۲۵؛ صحیح مسلم، ج ۸، ص ۳۲ و ۱۴۹؛ مسند الحمیدی، ج ۲، ص ۴۷۶ و کشف الخفاء، ج ۱، ص ۱۰۲ و ۳۷۹ (با توضیح در مورد خبر) وارد شده است.

❖ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ (ج ۵، ص ۱۱، س ۱۷) [۶۰۶]  
تَقَالَ بِمَا تَهْوَى يَكُنْ فَلَقَلَّمَا يُقَالُ لِأَمْرٍ كَانِ إِلَّا أَنْ يَكُونَا  
در منابع شیعی مأخذی برای آن یافت نشد.

اما این خبر با عبارت «تفاعل بما تهوى يكن فلقلما يقال لشيء كان الا تحقق» به دو طریق و به صورت مسند از عائشه از رسول الله(ص) در دو کتاب السنن الكبرى، ج ۷، ص ۴۳ و تاریخ بغداد، ج ۱۰، ص ۱۷۸ و چند منبع دیگر از جمله فتح الباری، ج ۱۰، ص ۴۷۷ به نقل از مأخذ پیشین آمده است.

وَالْمُؤْمِنُ أَلْفٌ مَأْلُوفٌ (ج ۵، ص ۱۹، س ۱۷) [۶۱۰]

مثل این خبر بدون اسناد از رسول الله(ص) منقول از کتاب الشهاب در کتاب مستدرک الوسائل، ج ۸، ص ۴۵۰ و کتاب بحار الانوار، ج ۶۴، ص ۳۰۹ و بدون اسناد در خبری از امام علی(ع) در کتاب غرر الحکم و درر الکلم، ص ۷۶ وارد شده است. همچنین مثل این خبر به صورت مسند در خبری از جابر از رسول الله(ص) در کتاب های مسند الشهاب، ج ۱، ص ۱۰۸؛ تاریخ مدینة دمشق، ج ۸، ص ۴۰۴؛ کتاب المجروحین، ج ۲، ص ۷۹ و کشف الخفاء، ج ۱، ص ۲۵۳ (با توضیح در مورد گونه های خبر) آمده است. البته این خبر در منابع دیگر نیز وارد شده است.

❖ ما أَظْمَرَ أَحَدٌ شَيْئًا إِلَّا ظَهَرَ فِي فَلَتَاتِ لِسَانِهِ وَ صَفَحَاتِ وَجْهِهِ، وَ قَالَ الدَّهْرُ مُسْتَفْهِمًا بِسَحَابِ الْعَدْلِ الْكَامِلِ أَتْرَقُوهُ أَبْرَقُوهُ أَثَرُ قُوَّةٍ إِثْرُ قُوَّةٍ أَثَرُ قُوَّةٍ الْأَمْنِ الشَّامِلِ (ج ۵، ص ۴۵، س ۱۴) [۶۲۳]

قسمت اول حدیث یعنی از «ما أظمر... تا صفحات وجهه» در منابع شیعی بدون اسناد از امام علی (ع) در کتاب‌های مطلوب کل طالب، ص ۴۶؛ نهج البلاغه (صبحی صالح)، ص ۴۷۲؛ شرح کلمات امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (ع)، ص ۶۳ و شرح مئة کلمة امیرالمؤمنین (ع) ص ۲۱۱ و منقول از نهج البلاغه در کتاب بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۲۰۴ آمده است.

همچنین این قسمت از حدیث یعنی از «ما أظمر... تا صفحات وجهه» در منابع عامه بدون اسناد از رسول الله (ص) در کتاب تفسیر این عربی، ج ۱، ص ۱۴۳ و ج ۲، ص ۲۵۲ و بدون اسناد از امام علی (ع) در کتاب‌های الفصول المهمة فی معرفة الأئمة، ج ۱، ص ۵۴۸؛ (منقول از جاحظ)؛ المناقب (للخوارزمی)، ص ۳۷۶ (منقول از جاحظ)؛ جواهر المطالب فی مناقب الإمام علی (ع)، ج ۲، ص ۱۴۱؛ دستور معالم الحكم، ص ۲۳ و ینایع المودة لذوی القربی، ج ۲، ص ۲۳۶ نیز آمده است.

❖ وَالْوَلَدُ سِرٌّ أَبْنِيهِ (ج ۵، ص ۷۸، س ۱۹) [۶۴۰]

این خبر به عنوان قول در کتاب کشف الغمة، ج ۲، ص ۶۵ وارد شده است. همچنین این خبر بدون اسناد، در دو کتاب تذکرة الموضوعات، ص ۱۳۰ و کشف الخفاء، ج ۲، ص ۳۳۸ وارد شده است.

❖ مَنْ بَنَى لِلَّهِ مَسْجِدًا وَ لَوْ كَمَفْخَصِ قِطَاةٍ، بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ (ج ۵، ص ۹۷، س ۵) [۶۵۲]

این خبر با تفاوت در متن به صورت مسند در خبری بلند از ابي قلابة از رسول الله (ص) در کتاب الامالی للطوسی، ص ۱۸۳ و بدون اسناد از رسول الله (ص) در کتاب‌های دعائم الإسلام، ج ۱، ص ۱۵۰، عوالی اللئالی العزیزة فی الأحادیث

الدینیه، ج ۲، ص ۳۰ و منقول از لبالباب **راوندی** در کتاب مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۳۶۷، آمده است.

همچنین این خبر با تفاوت در متن به صورت مسند از **امام علی (ع)** از **رسول الله (ص)** در کتاب سنن ابن ماجه، ج ۱، ص ۲۴۳ و به صورت مسند از **ابن عباس** از **رسول الله (ص)** در کتاب مسند احمد، ج ۱، ص ۲۴۱ و به صورت مسند از **انس** از **رسول الله (ص)** در کتاب مسند ابی یعلی، ج ۴، ص ۴۱۱ و به صورت مسند از **ابوذر** از **رسول الله (ص)** در کتاب صحیح ابن حبان، ج ۴، ص ۳۷ وارد شده است. البته این خبر با تفاوت در متن به گونه‌های دیگر در منابع دیگر وارد است.

نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که در کتاب تاریخ و صّاف ۹۱ حدیث (جلد اول ۳۰، جلد دوم ۱۷، جلد سوم ۱۷، جلد چهارم ۲۱ و جلد پنجم ۶ حدیث) مورد استشهاد مؤلف قرار گرفته که از این تعداد ۹ عبارت هرچند مؤلف آن‌ها را حدیث دانسته در منابع معتبر شیعی و اهل سنت نیامده است. همچنین پژوهش نشان می‌دهد که ۹ روایت از روایات مذکور در منابع شیعه و ۱۰ روایت از آن‌ها در منابع معتبر وجود ندارد. همچنین پژوهش حاضر اختلافاتی در عبارات احادیث مذکور در تاریخ و صّاف را با آنچه در منابع اصلی آمده نشان می‌دهد.

### پی‌نوشت

۱. شماره‌های داخل ( ) نشانی درج حدیث در نسخه خاتمی و اعداد داخل [ ] شماره صفحات چاپ بمبئی است.

### فهرست گزیده مآخذ:

- ابن ابی‌الحدید (۱۴۰۴ ق.)، شرح نهج البلاغه، دار احیاء الکتب العربیه، قم: منشورات مکتبه آیه‌الله العظمی المرعشی النجفی.
- ابن عساکر، علی بن حسن (۱۴۱۵ ق.)، تاریخ مدینه دمشق، بیروت: دار الفکر.

- ابن اثیر (۱۳۷۶)، **النهايه في غريب الحديث**، قم: مؤسسه اسماعيليان.
- احمد بن حنبل (الامام) (۱۴۱۶ ق.)، **مسند الامام احمد**، قاهره: دار الحديث.
- البخاری، محمد بن اسماعيل (۱۴۲۳ ق.)، **صحيح البخاری**، بيروت: دار ابن كثير.
- البيهقي، احمد بن الحسين بن علي (۱۴۲۴ ق.)، **السنن الكبرى للبيهقي**، بيروت: دار الفكر.
- الترمذی، محمد بن عيسى (۱۴۰۳ ق.)، **سنن الترمذی**، بيروت: دار الفكر.
- السجستاني، سليمان بن الاشعث (بی تا)، **سنن أبي داود**، بيروت: دار الفكر.
- العجلوني الجراحی، اسماعيل بن محمد (۱۳۵۱ ق.)، **كشف الخفاء و مزيل الالباس**، بيروت: دار الكتب العلميه.
- القزوينی، محمد بن يزيد (بی تا)، **سنن ابن ماجه**، بيروت: دار الفكر.
- القضائي، محمد بن سلامه (بی تا)، **مسند الشهاب**، دمشق: دار الرسالة العالميه.
- القندوزی الحنفی (الشیخ)، سليمان بن ابراهيم (۱۳۰۲ ق.)، **ينابيع الموده لذوی القربى**، استانبول: دار الاسوه.
- المتقی الهندی (۱۴۰۱ ق.)، **كنز العمال**، بيروت: مؤسسه الرساله.
- المکی الخوارزمی، الموفق بن احمد بن محمد (۱۴۱۱ ق.)، **المناقب للخوارزمی**، قم: مؤسسه النشر الاسلامی التابعه لجماعه المدرسين.
- النسائي، ابی عبدالرحمن احمد بن شعيب (۱۴۲۱ ق.)، **السنن الكبرى للنسائي**، بيروت: دار الكتب العلميه.
- النيسابوری، مسلم بن الحجاج (۱۳۲۹-۱۳۳۴ ق.)، **صحيح مسلم**، بيروت: دار الفكر.
- احسائي، ابن أبي جمهور (۱۴۰۵ ق.)، **عوالي اللالی**، قم: سيد الشهداء (ع).
- امام صادق (ع) (۱۴۰۰ ق.)، **مصباح الشریعه**، تهران: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
- بهار، محمدتقی (ملك الشعرا) (۱۳۵۳)، **سبک شناسی**، تهران: اميرکبير.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۶۶)، **غُرر الحکم و درر الکلم**، قم: دفتر تبلیغات اسلامي.
- تمیمی مغربی، نعمان بن محمد (۱۳۸۵)، **دعائم الإسلام**، مصر: دارالمعارف.
- ثعالبی المالکی، عبدالرحمن بن محمد بن مخلوف ابی زید (۱۴۱۸ ق.)، **تفسير الثعالبی**، **المسمى بالجواهر الحسان في تفسير القرآن**، بيروت: دار احياء التراث العربی.
- جوينی، عطاملک (۱۳۵۱)، **تاريخ جهانگشای**، به تصحيح محمد قزوينی، تهران: نصر.
- حرانی، حسن بن شعبه (۱۴۰۴ ق.)، **تحف العقول**، قم: جامعه مدرسين.

- حلی (علامه) حسن بن یوسف (۱۴۰۹ ق.)، **الألفین**، قم: دارالهجره.
- \_\_\_\_\_ (۱۴۰۷ ق.)، **نهج الحق و كشف الصدق**، قم: مؤسسه دارالهجره.
- خاتمی، احمد (۱۳۷۴)، **شرح مشکلات تاریخ جهانگشای جوینی**، تهران: پایا.
- راوندی، سیدفضل الله (۱۴۱۸ ق.)، **النوادر للراوندی**، قم: مؤسسه دارالکتاب.
- سیوطی، جلال الدین (۱۴۰۴ ق.)، **الذّر المنثور**، «بهامشه القرآن الکریم مع تفسیر ابن عبّاس»، بیروت: دار المعرفه.
- شهید ثانی (بی تا)، **مسکن الفؤاد**، قم: کتابخانه بصیرتی.
- \_\_\_\_\_ (۱۴۰۹ ق.)، **منیّه المرید**، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- شیخ صدوق (۱۴۰۳ ق.)، **الخصال**، قم: جامعه مدرسین.
- \_\_\_\_\_ (۱۴۲۵ ق.)، **علل الشرائع**، قم: مکتبه الحیدریه.
- \_\_\_\_\_ (۱۳۹۵)، **کمال الذین**، قم: دارالکتب الإسلامیه.
- \_\_\_\_\_ (۱۳۶۱)، **معانی الأخبار**، قم: جامعه مدرسین.
- \_\_\_\_\_ (۱۴۱۳ ق.)، **من لا یحضره الفقیه**، قم: جامعه مدرسین.
- شیخ طوسی (۱۴۱۴ ق.)، **الأمالی للطوسی**، قم: درالتقافه.
- شیخ مفید (۱۴۱۳ ق.)، **الأمالی للمفید**، کنگره جهانی شیخ مفید، قم.
- صفا، ذبیح الله (۱۳۵۹)، **تاریخ ادبیات در ایران**، تهران: فردوس.
- شیخ حر عاملی (۱۴۰۹ ق.)، **وسائل الشیعه**، قم: مؤسسه آل البيت (علیهم السلام).
- عمرو بن ابی عاصم الضحاک (۱۴۱۳ ق.)، **کتاب السنه**، بیروت: المکتب الاسلامی.
- کتابخانه های الکترونیکی، جامع الأحادیث و مکتبه اهل البيت (ع).
- کلینی، ابوجعفر محمّد (۱۳۶۵)، **الکافی**، تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- مجلسی (علامه) (۱۴۰۴ ق.)، **بحار الأنوار**، بیروت: مؤسسه الوفاء.
- نباطی بیاضی، علی بن یونس (۱۳۸۴)، **الصراط المستقیم**، نجف: کتابخانه حیدریه.
- نوری (محدث)، شیخ میرزا حسین (۱۴۰۸ ق.)، **مستدرک الوسائل**، قم: مؤسسه آل البيت (علیهم السلام).
- ورام بن ابی فراس (۱۴۱۰ ق.)، **مجموعه ورام**، قم: الفقیه.
- و صاف الحضرة، عبدالله بن فضل الله شیرازی (۱۳۸۸)، **تاریخ و صاف** (چاپ سنگی) بمبئی: به اهتمام حاجی محمد مهدی اصفهانی به سرمایه کتابخانه ابن سینا و جعفری تبریزی.



- و صاف الحضرة، عبدالله بن فضل الله شیرازی (۱۳۸۸)، متن کامل و ویراسته تاریخ و صاف به اهتمام احمد خاتمی، تهران: دانشگاه شهید بهشتی و نشر علم. (زیر چاپ).
- هندی الفتی، محمدطاهر (۱۳۴۳ ق.)، تذکره الموضوعات. قاهره: ادارة الطباعة المنيرية.

**Abstract****A Bibliographical Study of the Hadith in  
*Tarikh-al-Wassaf***

Ahmad khatami \*

*Tajziyah-al-Amsar Va Taziyah-al-A'sar*, known as *Tarikh-al-Wassaf*, is considered to be one of the prominent instances of Persian figurative prose. This work is authored by Sharaf-al-Din (also remembered as Shahab-al-Din) Shirazi (ca. 730) who is known as Wassaf-al-Hizrah. This book has observed the unwritten but prevalent principle of the authors and historians of the twelfth century, and therefore, referred and alluded to verses from the Holy Quran, the Hadith, and Arabic poems and proverbs. This book's allusions, references and utilizations to the Hadith for supporting its arguments are unique. Due to these allusions and references, readers of this work – and in general those who study figurative prose – need to have a fairly good knowledge of the Hadith so that they can acknowledge the work's verity in utilizing these references and allusions. The present study will distinguish authentic instances of the Hadith from the inauthentic and the fabricated in its bibliographic analysis of the work, and by doing this, give readers of *Tarikh-al-Wassaf* a better comprehension of the text. The study's results indicate that while most instances of the Hadith in this work have solid roots in authentic Shia and Sunni religious sources, there are instances which do not have proper bibliographic support despite the author's vehement insistence on their authenticity.

**Keywords:** Persian Prose, *Tarikh-al-Wassaf*, Prose Stylistics, Bibliographical Study of the Hadith in *Tarikh-al-Wassaf*

\* Professor of Persian language and literature, Shahid Beheshti University

A\_khatami@sbu.ac.ir